

ปรัชญาการศึกษาแนวพุทธ แนวทางและปัญหา

วิทย์ วิศทเวทย์

๑. ปัญหาบางประการ

๑.๑ การศึกษากับปรัชญาสังคม

เราอาจกล่าวโดยทั่วไปได้ว่า สังคมต่าง ๆ จัดการศึกษาโดยมีจุดหมายใหญ่ ๆ อยู่ ๓ ประการ สังคมแต่ละแห่งอาจเน้นจุดหมายเหล่านี้แตกต่างกันไป จุดหมาย ๓ ประการมีดังนี้ คือ

(๑) เพื่อเตรียมคนให้เป็นสมาชิกที่ดีของสังคม สมาชิกที่ดีของสังคมจะต้องมีความสามารถอย่างน้อยสองประการคือ หนึ่งสามารถประกอบการทำงานบางอย่างเพื่อเลี้ยงชีพของตนได้ สองสามารถปฏิบัติตนให้เข้ากับสมาชิกอื่น ๆ ของสังคมได้ในระดับหนึ่ง คือต้องรู้ระเบียบ แบบแผน และวิถีชีวิตที่สังคมยอมรับ สังคมทุกสังคมตั้งแต่ยุคบุพกาลจนกระทั่งปัจจุบันได้จัดการสอนให้เยาวชนมีความสามารถ ๒ ประการนี้ โดยที่เนื้อหาและวิธีการแตกต่างกันไป

(๒) เพื่ออบรมบุคคลให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ตามนัยแห่งลัทธิความเชื่อบางอย่างที่คนทั่วไปในสังคมนั้นยึดถือ สังคมบางสังคมเห็นว่าการมีความสามารถ ๒ อย่างดังกล่าวข้างต้นนั้นยังไม่เป็นการเพียงพอเพราะเพียงแต่ทำให้คนเป็น ‘พลเมืองดี’ เท่านั้น แต่ยังไม่ถึงกับเป็น ‘คนดี’ คนเรามีชีวิต ๒ ด้าน คือด้านนอกกับด้านใน ด้านนอกนั้นเป็นการมีความสัมพันธ์กับผู้อื่น ส่วนด้านในเป็นการมีความสัมพันธ์กับแก่นแท้ของความเป็นมนุษย์ อันได้แก่ ปรมาตม-ธรรม การจัดการศึกษาเพื่ออบรมคนให้เป็นชาวพุทธที่ดี ชาวคริสต์ที่ดี หรือชาวมุสลิมที่ดี เป็นไปเพื่ออุดมการณ์นี้

(๓) เพื่อเป็นการประนีประนอมปัญหา สังคมบางแห่ง เชื่อว่ามนุษย์ต่างจากสัตว์โลกอื่นตรงที่มีปัญญาที่จะแสวงหาและชื่นชมความจริงบางอย่างในตัวเอง เป็นความจริงที่มีได้มีประโยชน์ใช้สอย คือมิได้ช่วยให้ผู้รู้เป็นพลเมืองดีขึ้น หรือคนดีขึ้น หรือประกอบกิจบางอย่างดีขึ้น แต่ทำให้ผู้รู้ภูมิใจที่ได้รู้ ความรู้เป็นจุดหมายสูงสุดในตัวเองมิใช่เป็นเครื่องมือที่จะพาไปสู่สิ่งใด

ในสังคมตะวันตกซึ่งได้รับอารยธรรมสืบต่อจากกรีกและคริสต์ศาสนานั้น การจัดการศึกษาในระยะแรกๆ ก็เน้นที่จุดหมาย ข้อ (๒) และ (๓) องค์การทางศาสนาเป็นผู้จัดการศึกษาแนวปรมัตถธรรม มหาวิทยาลัยเป็นแหล่งที่ชุมนุมของผู้แสวงหาปัญญา ส่วนการอบรมวิชาชีพและแบบแผนธรรมเนียมของสังคมนั้นทำกันที่บ้าน สังคมตะวันตกในช่วงแรกรัฐยังไม่เข้ามามีบทบาทในการจัดการศึกษา ต่อมาเมื่อระบบเศรษฐกิจทวีความซับซ้อนขึ้น มีการแบ่งขอยางมากขึ้นจนต้องอาศัยผู้เชี่ยวชาญเฉพาะสายมาทำ อีกทั้งระบบกฎหมาย ระบบการเมืองก็ทวีความสลับซับซ้อนขึ้นตาม จนกระทั่งบ้าน วัด และมหาวิทยาลัยของผู้ใฝ่ปัญญาไม่สามารถให้ความรู้ที่เพียงพอต่อความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสังคมสมัยใหม่ได้ รัฐจึงค่อยๆ เข้ามาจัดการศึกษาที่ละน้อย เพราะการที่รัฐจัดนั้นมีประสิทธิภาพดีกว่า คิดถึงเรื่องในระยะยาวได้ดีกว่า ครอบคลุมถึงประชาชนได้กว้างกว่า รัฐได้อาศัยระบบการศึกษาเป็นเครื่องมือในการสร้างกำลังคนเพื่อการ 'พัฒนา' มากขึ้นเรื่อยๆ

อังกฤษเป็นตัวอย่างที่ดีที่จะชี้ให้เห็นเรื่องนี้ เดิมทีเดียวรัฐไม่ได้เข้ามายุ่งเกี่ยวกับการศึกษา องค์การเอกชนทั้งที่เกี่ยวกับศาสนา และไม่เกี่ยวกับศาสนาเป็นผู้จัดการศึกษา เมื่ออังกฤษเริ่มมีอาณานิคม รัฐก็เริ่มเข้ามาดูแลการศึกษาโดยมุ่งผลิตคนไปทำหน้าที่ปกครองอาณานิคม ส่วนการพัฒนาอุตสาหกรรมซึ่งเริ่มตั้งแต่กลางคริสต์ศตวรรษที่ ๑๘ นั้นเริ่มโดยบุคคลที่อยู่นอกวงการศึกษา อังกฤษจึงยังไม่เห็นความสัมพันธ์ระหว่างการศึกษา กับความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจ จนกระทั่งปลายศตวรรษ

ที่ ๑๙ อังกฤษพบว่าอุตสาหกรรมของตนล้าหลังกว่าชาติอื่น รัฐจึงเข้ามาจัดการการศึกษามากขึ้นเรื่อยๆ

ปัจจุบันประเทศต่างๆ เกือบทั้งโลกแข่งขันกันทุกด้าน ทั้งด้านการเมือง เศรษฐกิจ แส่นยานภาพ วัฒนธรรม และอื่นๆ ทุกประเทศตระหนักดีว่าปัจจัยสำคัญอันหนึ่งที่จะช่วยในการแข่งขันคือการศึกษา รัฐจึงเข้ามาจัดการดูแล ส่งเสริม หรือควบคุมการศึกษามากขึ้น การศึกษาที่มีจุดหมายเพื่อประเทืองปัญญา และพัฒนาบุคคลในฐานะเป็นมนุษย์ก็ลดน้อยลง การศึกษาเพื่อพัฒนาคนให้เป็นกำลังของชาติก็เพิ่มขึ้นเรื่อยๆ

ย้อนกลับมาดูสังคมไทย เราพอกล่าวได้ว่า แต่ไหนแต่ไรมาสังคมไทยแทบไม่เคยจัดการศึกษาเพื่อประเทืองปัญญาตามนัยข้างต้นเลย ไม่ว่าจะเป็นการศึกษาที่จัดโดยบ้าน จัง วัด หรือในโรงเรียนและมหาวิทยาลัยของรัฐ สังคมไทยเหมือนสังคมตะวันตกในแง่ที่ว่า เดิมทีรัฐมิได้เป็นผู้จัดการศึกษาของประชาชนทั่วไปแต่เพิ่งเข้ามาภายหลัง ในสมัยโบราณวิชาชีพเรียนกันที่ครอบครัว หรือไม่กี่เป็นลูกมือของผู้ชำนาญงานแต่ละสาขา หนังสือนั้นคนทั่วไปไม่จำเป็นต้องรู้ ผู้ที่ต้องรู้คือข้าราชการซึ่งก็เริ่มกันที่วังหรือที่บ้าน แบบแผนธรรมเนียมของสังคมก็เรียนกันที่บ้าน รัฐยังไม่จำเป็นต้องเข้ามาจัดการศึกษาเพื่ออบรมคนให้เป็นพลเมืองดี

วัดเป็นสถานศึกษานอกบ้านของคนทั่วไป ผู้ที่มาเรียนที่วัดนั้นมาโดยสมัครใจ และมีได้มาเรียนวิชาชีพขั้นสูงขึ้น หรือเรียนแบบแผนธรรมเนียมของสังคมที่ซับซ้อนมากขึ้น แต่มารับการฝึกอบรมเพื่อให้เป็นชาวพุทธที่ดี และสำหรับผู้สนใจก็อาจฝึกฝนระดับสูงขึ้นไปเรื่อยๆ จนกระทั่งเข้าถึงปรมัตถ์ของศาสนาก็ได้ แม้รัฐจะมีอำนาจเหนือศาสนจักร แต่ก็ไม่เข้ามายุ่งเกี่ยวหรือควบคุมการศึกษาซึ่งจัดที่วัด

รัฐเริ่มเข้ามาจัดการศึกษาในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทั้งนี้ก็เพราะชนชั้นนำเห็นว่า ความรู้ที่ส่อนกันที่ จัง บ้าน และวัดนั้นไม่เพียงพอ

สำหรับจะรักษาประเทศให้อยู่รอดและนำสังคมไทยเข้าสู่โลกสมัยใหม่ได้ การเข้าสู่โลกสมัยใหม่นั้นจำเป็นต้องพัฒนาประเทศในทุกๆ ด้านทั้งการเมือง การปกครอง การป้องกันประเทศ เศรษฐกิจ วัฒนธรรม การพัฒนาเหล่านี้ต้องอาศัยความรู้สมัยใหม่จากโลกตะวันตก การเปิดประเทศเข้าสู่สังคมนานาชาตินั้นจะต้องเปิดการแข่งขันในทุกๆ ด้าน หากไม่มีคนมีความรู้แผนใหม่ เมืองไทยก็จะกลายเป็นประเทศล้าหลังถูกเขาเอาเปรียบ รัฐกำลังต้องการวิศวกร แพทย์ นักกฎหมาย นักการทหาร นักปกครอง ฯลฯ มากกว่านักธรรมเอก หรือเปรียญธรรม ๙ ประโยค

ยิ่งเวลาล่วงไป ระบบการเมือง เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมก็ยิ่งสลับซับซ้อนมากขึ้น ระบบโรงเรียนก็ยิ่งมีบทบาทมากขึ้นในการให้การศึกษาที่สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลง รัฐก็ยิ่งมีบทบาทในการจัดการศึกษามากขึ้น ปรากฏการณ์นี้เกิดขึ้นเหมือนกันทั่วโลก ตั้งแต่ข้าหรือเร็วเท่านั้น ความสัมพันธ์และการติดต่อระหว่างประเทศใกล้ชิดกันมากขึ้น โลกแคบลง การแข่งขันระหว่างประเทศเข้มข้นขึ้น สังคมที่ต้องการเปิดประเทศหนีไม่พ้นที่จะต้องแข่งขันกับประเทศอื่นๆ ปัจจุบันสำคัญยิ่งปัจจัยหนึ่งที่จะช่วยให้แข่งขันกับเขาได้คือความรู้

จนกระทั่งปัจจุบันยังไม่ปรากฏว่ามีชนชั้นนำกลุ่มใดเสนอความคิดที่จะปิดประเทศหรือเปิดให้น้อยลง ในปัจจุบันมีแต่เสียงเรียกร้องให้แข่งขันกับประเทศต่างๆ มากขึ้น วิทยาการสมัยใหม่ได้รับการเชิดชูมากขึ้นทุกที ความรู้ซึ่งในสมัยโบราณเป็นพาหนะที่จะพาบุคคลไปสู่โลกุตตรธรรมนั้น บัดนี้ได้กลายเป็นเครื่องมือสำคัญในการพัฒนา (ซึ่งส่วนใหญ่ หมายถึงการพัฒนาเศรษฐกิจ) ตัวมนุษย์เองก็กลายเป็นเครื่องมือในการพัฒนาโดยถูกเรียกว่า ทรัพยากรมนุษย์ ซึ่งแตกต่างเป็นอย่างมากกับความคิดในสมัยโบราณที่ต้องการพัฒนามนุษย์ให้เข้าถึงแก่นแท้ของความเป็นมนุษย์ อันได้แก่ปรมัตถธรรม การจัดการศึกษาโดยมุ่งพัฒนาเศรษฐกิจอย่างที่เป็นอยู่ในปัจจุบันทำให้ระบบการศึกษาต้องห่างจากศาสนาพุทธมากขึ้น และต้องทำให้รัฐเข้ามาจัดการศึกษาใกล้ชิดขึ้น

ขณะนี้สังคมไทยกำลังมุ่งพัฒนาเศรษฐกิจให้ใกล้เคียงกับสังคมที่พัฒนาแล้ว การเป็นผู้มาที่หลังทำให้รัฐต้องมีบทบาทมากในการจัดการศึกษา รัฐต้องปูพื้นฐาน การศึกษาระดับต้น การศึกษาระดับสูง ซึ่งต้องเสียค่าใช้จ่ายมากนั้นถ้ารัฐไม่ทำเอกชนคงไม่ยากจัดในประเทศที่เพิ่งเริ่มการศึกษาแผนใหม่อย่างไทย มาตรฐานกลางของรัฐทำให้ฝ่ายต่างๆ เชื้อถือได้ง่าย การมองปัญหาในระยะยาวและการเตรียมแก้ปัญหาก็ไม่มีผลกำไร กลับคืนทันตาเห็นอาจไม่เป็นที่น่าสนใจของเอกชน ประเทศที่มาทีหลังอย่างไทยหากต้องการพัฒนาเศรษฐกิจแบบทุนนิยมอุตสาหกรรมอย่างที่กำลังทำอยู่ การที่รัฐเข้าจัดการศึกษาย่อมเป็นสิ่งที่เข้าใจได้ง่าย

การที่รัฐเข้ามาจัดการศึกษาที่เท่ากับว่า การศึกษาได้กลายเป็นกลไกของรัฐคือเป็นเครื่องมืออันหนึ่งของรัฐในการที่จะดำเนินการเพื่อให้บรรลุอุดมการณ์ของรัฐนั้นๆ อุดมการณ์ของรัฐใดก็คือปรัชญาสังคมของผู้มีอำนาจในการบริหารรัฐนั้น ไม่มีรัฐหรือสังคมใดที่ดำเนินไปโดยปราศจากปรัชญาสังคม และปรัชญาสังคมนี้เองเป็นตัวกำหนดแนวทางในการดำเนินการต่างๆ ของสังคมรวมทั้งแนวทางในการจัดการศึกษา

ถ้าจะกล่าวอย่างสังเขป ปรัชญาสังคมหมายรวมถึงอุดมการณ์ทางการเมืองและอุดมการณ์ทางเศรษฐกิจ อุดมการณ์ทางการเมืองก็เกี่ยวกับความเชื่อว่าจะบอบการปกครองแบบใดจึงจะเหมาะสมกับสังคมของเรา ปัจจุบันชนควรมีเสรีภาพเพียงใด อะไรเป็นเหตุผลอันชอบธรรมที่จะจำกัดเสรีภาพของปัจเจกชน สิทธิทางการเมืองของบุคคลควรเท่ากันหรือต่างกันและมีอะไรเป็นเหตุผล อุดมการณ์ทางเศรษฐกิจก็เกี่ยวกับความคิดว่าความอยู่ดีกินดีทางวัตถุควรมีบทบาทมากน้อยเพียงใดในการที่จะมี 'ชีวิตที่ดี' สังคมของเราควรมุ่งบรรลุการบริโภคสูงสุดหรือระดับกลาง หรือระดับพอยังชีพ การกระจายโภคทรัพย์อย่างไรจึงจะถือว่ายุติธรรม การแข่งขันเพื่อตัวเองควรได้รับการกระตุ้นจากรัฐมากน้อยเพียงใด การช่วยเหลือผู้ด้อยกว่าควรใช้วิธีบังคับหรือความสมัครใจ เป็นต้น

ในสังคมที่รัฐจัดการศึกษาผู้มีอำนาจรัฐย่อมจัดการศึกษาให้เป็นไปตามแนวทางแห่งอุดมการณ์ทางเศรษฐกิจการเมืองที่ตนยึดถือ เช่น จะบังคับให้คนเรียนหนังสือหรือไม่เพียงใด จะให้เรียนอะไรบ้าง อะไรที่จะไม่ให้เรียน รัฐจะควบคุมการศึกษาเพียงใด จะเปิดโอกาสให้เอกชนจัดการศึกษาตามอุดมการณ์ของตนได้เพียงใด หลักสูตรจะเน้นอะไรการสอนจะใช้วิธีการครอบงำหรือเปิดเสรีประชาธิปไตยในโรงเรียนควรมีมากเพียงใดใครมีสิทธิ์สอนใครมีสิทธิ์เรียนต่อในชั้นสูงๆ ขึ้นไป เหล่านี้ล้วนถูกกำหนดโดยอุดมการณ์ทางการเมือง และเศรษฐกิจทั้งสิ้น

การสอบแข่งขันเพื่อเรียนต่อชั้นสูงขึ้นไปเป็นตัวอย่างที่ดีตัวอย่างหนึ่ง ที่ชี้ให้เห็นว่า การจัดการศึกษาถูกกำหนดโดยอุดมการณ์ทางสังคม การสอบคัดเลือกเข้าเรียนมหาวิทยาลัยในประเทศจีนสมัยเหมาเจ๋อตงนั้น ใช้วิธีให้ท้องถิ่นแต่ละแห่งคัดเลือกบุคคลที่มีจิตสำนึกที่จะทำเพื่อส่วนรวมเข้ามาเรียนโดยไม่มีการสอบคัดเลือกเอาคนเก่งทางวิชาการแต่มาสมัยเติ้งเสี่ยวผิงครองอำนาจได้ยกเลิกวิธีนี้ แต่ทวนกลับมาใช้วิธีสอบคัดเลือกเอาคนเก่งวิชาการเข้ามาเรียน วิธีการของเหมานั้นสอดคล้องกับอุดมการณ์สังคมนิยม วิธีการของเติ้งสอดคล้องกับอุดมการณ์ทุนนิยม ซึ่งเริ่มเบียดตัวเข้ามาอยู่ในปรัชญาสังคมของจีนทีละน้อย วิธีของเหมาไม่อาจผลิตนักวิชาการที่ “เก่ง” ที่สุดได้ ซึ่งสำหรับเหมาก็นับว่าน้อยกว่าผู้ที่ผลิตสำนักทางสังคม วิธีของเติ้งผลิตผู้มีจิตสำนึกทางสังคมได้ยาก แต่เป็นวิธีที่ดีกว่าที่จะผลิตคนเก่งที่สุดซึ่งเป็นที่ต้องการของระบบทุนนิยม

ในประเทศไทยปัจจุบันมีการถกเถียงเรื่องการสอบคัดเลือกเข้าเรียนระดับอุดมศึกษา กลุ่มแรกเห็นว่าวิธีการปัจจุบันยุติธรรมดีแล้ว เพราะคนเรียนเก่งที่สุดได้เข้าศึกษา กลุ่มหลังเห็นว่าต้องใช้ระบบโควต้าจึงจะยุติธรรม วิธีการก็คือ ผู้มีสิทธิ์เรียนต่อนั้นคัดเลือกมาจากคนเก่งที่สุดของแต่ละโรงเรียนตามอัตราส่วนระหว่างจำนวนนักเรียนกับจำนวนที่สถาบันอุดมศึกษารับเข้าเรียนได้ วิธีนี้ยุติธรรมเพราะเด็กในโรงเรียนที่ห่างไกล

มีโอกาสเข้าเรียนมหาวิทยาลัยเท่าๆ กันเด็กที่เรียนในกรุงเทพฯ หรือเมืองใหญ่ๆ ซึ่งในปัจจุบันครอบครองที่นั่งในมหาวิทยาลัย ๘๐-๙๐% ระบบโควต้าจะทำให้เกิดความเสมอภาค เมื่อพิจารณาแล้วเราจะเห็นว่ากลุ่มแรกมุ่งพัฒนาประเทศตามแนวทางทุนนิยมอุตสาหกรรมซึ่งต้องการกำลังคนที่มีประสิทธิภาพสูงสุด ความเสมอภาคสำคัญน้อยกว่าเรื่องนี้ กลุ่มหลังทราบดีว่าคนที่สอบได้ที่หนึ่งของโรงเรียนอำเภอโนนตะแบกนั้นเก่งน้อยกว่าคนสุดท้ายของโรงเรียนเตรียมอุดมศึกษา แต่เขาเชื่อว่าความเสมอภาคต้องมาก่อนเรื่องอื่น เขาไม่อยากจะเห็นด้วยการพัฒนาประเทศแบบทุนนิยมอุตสาหกรรม ถ้าเขาเห็นด้วยเขาก็แย้งตัวเอง

มีคนเป็นจำนวนไม่น้อยวิจารณ์ระบบการศึกษาของไทยในปัจจุบันว่า มีได้มุ่งที่จะพัฒนาคนให้เป็นคนที่สมบูรณ์ แต่เป็น “บันไดดารา” เป็นระบบแพ้คัดออกสอนให้คนเห็นแก่ตัว แข่งขันกันโดยไม่เมตตากับผู้แพ้ คงจะไม่มีคนค้านว่าคำวิจารณ์นี้ไม่จริง แต่ปรากฏการณ์ทำนองนี้เกิดขึ้นในสังคมทุนนิยมอุตสาหกรรมทุกแห่งรวมทั้งสังคมที่กำลังพัฒนาไปในแนวทางนี้เช่นสังคมไทย สังคมแบบนี้ถูกครอบครองโดยบุคคลหรือคณะบุคคลที่มีความเชี่ยวชาญเฉพาะด้าน ความเชี่ยวชาญมีไม่ได้หรือเกือบมีไม่ได้ถ้าปราศจากการศึกษาในระดับสูง การศึกษาจึงกลายเป็นเครื่องมือที่สำคัญที่สุดในระบบทุนนิยมอุตสาหกรรมที่จะพาบุคคลไปสู่เกียรติ อำนาจ และโภคทรัพย์ คนที่ได้รับการศึกษาสูงซึ่งมักจะเป็นคนชั้นกลางขึ้นไปก็จะมีโอกาสที่จะได้อยู่ส่วนบนของสังคมในเวลาต่อไป รัฐเกือบทุกแห่งจึงเข้ามาแทรกแซงเพื่อให้คนยากจนมีโอกาสมากขึ้น ส่วนจะแทรกแซงมากน้อยเพียงใดก็เป็นไปตามปรัชญาสังคมของทีนั้น

๑.๒ ปรัชญาสังคมแนวพุทธ

ตามที่กล่าวมานี้จะเห็นได้ว่า ในเมืองไทยเป็นการยากที่จะให้รัฐเลิกจัดการศึกษา โดยที่ผู้นำรัฐเชื่อว่า หนึ่งรัฐคงยังต้องเป็นหัวหอกในการพัฒนา รัฐจึงควรเป็นผู้จัด

มีผู้ปกครองที่เป็นธรรม คำนึงถึงความสุขของประชาชน
ทั่วไป และใช้อำนาจเผด็จการ ท่านพุทธทาสเห็นว่า หาก
ผู้ปกครองมีธรรม การใช้อำนาจเผด็จการจะทำให้เกิด
ประสิทธิภาพและความรวดเร็ว” ความคิดท่านอันนี้เป็น
ที่ตกเตียงกันได้

๑.๓ ปัญหาในการเสนอปรัชญาการศึกษาแนวพุทธ

การนำพุทธธรรมมาประยุกต์ใช้กับการจัดการศึกษา
มีได้ ๒ ทาง คือ หนึ่ง ตั้งพุทธธรรมเป็นปรัชญาแม่บท
หรือเป็นฐานแล้วสาวเอาเรื่องที่เกี่ยวข้องกับปรัชญาการ
ศึกษาออกจากฐานแม่บทนี้ สอง นำพุทธธรรมมาสอน
ในโรงเรียนเพื่ออบรมจิตใจของเยาวชนให้เป็นคนดี มี
ศีลธรรม และเห็นสิ่งที่มีคุณค่าด้านจิตใจของมนุษย์
การประยุกต์แบบที่สองนี้มีใช้การนำเอาพุทธธรรม
มาเป็นฐานในการจัดระบบการศึกษา เป็นเพียงนำมา
เสริมเพื่อให้ระบบการศึกษาที่มีอยู่สมบูรณ์ขึ้นโดยไม่
จำเป็นว่าระบบการศึกษานั้นจะต้องมีฐานที่พุทธธรรม
หรือไม่ การประยุกต์แบบนี้เป็นสิ่งที่กำลังทำกันอยู่ใน
ระบบการศึกษาไทย แม้จะมีปัญหาด้านหลักการและ
ด้านปฏิบัติอยู่บ้าง แต่จะไม่อภิปราย ณ ที่นี้ จะอภิปราย
เฉพาะปัญหาในการประยุกต์แบบที่หนึ่ง

ลักษณะทั่วไปของปรัชญาสังคมแนวพุทธตามที่
กล่าวมา หากเป็นจริงทำให้การเสนอปรัชญาการศึกษา
โดยประยุกต์จากพุทธธรรมเกิดเป็นปัญหาขึ้น ปรัชญา
การศึกษานั้นต้องอิงปรัชญาสังคม ไม่มีสังคมใดที่จัดการ
ศึกษาโดยไม่อิงอยู่กับฐานความเชื่อเรื่องความเสมอภาค
เสรีภาพ และความยุติธรรมทางโลกย์ และความเชื่อ
เกี่ยวกับอุดมการณ์ทางเศรษฐกิจ ทั้งนี้ไม่ว่าสังคมนั้นๆ
จะรู้สึกตัวหรือไม่ก็ตามว่า สังคมมีความเชื่อเหล่านี้ ยิ่ง
ในสังคมที่รัฐจัดการศึกษา และรัฐเป็นหัวหอกในการ
พัฒนา การอิงปรัชญาสังคมยังต้องแนบแน่นยิ่งขึ้น ถ้า
รัฐจัดการศึกษา ระบบการศึกษาก็ต้องเป็นระบบย่อยอยู่
ภายในระบบใหญ่ของสังคม จะอยู่ตรงไหนก็ต้องสอดคล้อง
กับปรัชญาสังคมของสังคมนั้นๆ เป็นอย่างไร เมื่อศาสนา

พุทธไม่เสนอการจัดระเบียบสังคม กับบอกไม่ได้ว่าระบบ
การศึกษาจะมีตำแหน่ง ณ ที่ใดในสังคม

มีผู้เสนอปรัชญาการศึกษาโดยอิงพุทธธรรมหลาย
ท่าน ที่สำคัญก็เช่น ของพุทธทาสภิกขุ และของพระ
ราชวรมนี (ประยูรธ ปรยุตโต) พุทธทาสภิกขุเสนอว่า
การศึกษาควรมีจุดหมายอยู่ที่สอนให้คนเป็นมนุษย์ ให้
คนละเสียซึ่งสัญชาตญาณของสัตว์เดรัจฉาน พระราช-
วรมนีเสนอว่า การศึกษาควรมีจุดหมายที่สอนให้คน
มีอิสรภาพทางใจข้อเสนองานทั้งสองนี้เป็นการสาวเอาปรัชญา
การศึกษาออกจากพุทธธรรมแม่บทโดยนัยตรรกะ เป็น
สิ่งถูกต้องอย่างไม่มีข้อสงสัย ข้อเสนอนี้เป็นหลักการ
กว้างๆ ทั้งสองท่านยังมีได้อภิปรายละเอียดลงไปอีกว่า
ปรัชญาการศึกษาที่เสนอมานี้ต้องอิงอยู่กับปรัชญา
สังคมแบบใดแบบหนึ่งหรือไม่ หรือว่าไปกันได้กับปรัชญา
สังคมทุกแบบ ท่านมิได้สาวเอาปรัชญาสังคมออกจาก
พุทธธรรม และปรัชญาการศึกษาออกจากปรัชญาสังคม
อีกทอดหนึ่ง อาจเป็นเพราะท่านเห็นว่าไม่สามารถสาว
เอาปรัชญาสังคมออกจากพุทธธรรมได้ หรือไม่ก็เห็นว่า
เสนอปรัชญาการศึกษาได้โดยไม่อิงปรัชญาสังคม

ผู้เขียนเองเห็นว่าปรัชญาการศึกษาที่ไม่อิงปรัชญา
สังคมนั้นเกือบจะเป็นไปไม่ได้ สังคมปัจจุบันทุกแห่งรัฐ
เข้าไปจัดการศึกษา ก็เป็นการแน่นอนว่ารัฐต้องใช้การ
ศึกษาสนองนโยบายปรัชญาสังคม บางแห่งไม่เพียงจัด
การศึกษาเท่านั้นยังควบคุมการศึกษาด้วย ปรัชญาการ
ศึกษาก็ยิ่งกลายเป็นกลไกหนึ่งของปรัชญาสังคม ใน
สังคมโบราณหลายแห่ง รัฐไม่เข้าไปจัดและควบคุมการ
ศึกษา เช่น ในสังคมไทยสมัยก่อน หรือสังคมอังกฤษ
ก่อนปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ นี้ก็ไม่ได้หมายความว่า
ระบบการศึกษาไม่อิงปรัชญาสังคม การศึกษามวลชน
ซึ่งมีวัดเป็นโรงเรียนนั้นสอดคล้องอยู่แล้วกับอุดมการณ์
ทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม ของรัฐสมบูรณาญา-
สิทธิราชย์ การที่รัฐไม่เข้าไปจัดและควบคุมนั้นเกิดจาก
การพิจารณาตัดสินใจแล้ว และการตัดสินใจนี้ก็ต้อง
สอดคล้องกับอุดมการณ์ทางสังคม ซึ่งชนชั้นนำเห็นชอบ

ในทางทฤษฎี เราคงยังถกเถียงกันได้ว่า ปรินิพพานการศึกษาต้องอิงปรินิพพานสังคมหรือไม่ แต่ในทางปฏิบัติสิ่งที่เกิดขึ้นในสังคมไทยปัจจุบันทำให้ผู้เขียนเชื่อว่า การที่จะให้รัฐเลิกจัดการศึกษานั้นแทบจะเป็นไปไม่ได้ การเสนอปรินิพพานการศึกษาจึงควรต้องเสนอปรินิพพานสังคมด้วย และเมื่อจะเสนอปรินิพพานการศึกษาตามแนวพุทธธรรมก็ต้องเสนอปรินิพพานสังคมตามแนวพุทธธรรมด้วย

๒. ฐานในการจัดการศึกษาแนวพุทธ

๒.๑ สังคมในอุดมคติ

เราได้กล่าวมาแล้วว่าศาสนาพุทธไม่เสนอการจัดระเบียบสังคม ทำให้ดูคล้ายกับว่า ศาสนาพุทธไม่มีปรินิพพานสังคม อันที่จริงการใช้ตรรกะสาวเอาปรินิพพานสังคมออกจากพุทธธรรมนั้นเป็นไปได้ยากมาก เพราะจุดหมายปลายทางของศาสนาพุทธอยู่ที่โลกุตตรธรรมดังได้อภิปรายมาแล้ว และตามคติของพุทธรูปแบบของสังคมที่บุคคลดำรงอยู่ ไม่ใช่ปัจจัยชี้ขาดที่จะทำให้บุคคลบรรลุจุดหมายสูงสุดของชีวิตหรือไม่ ปัจจัยชี้ขาดดังกล่าวอยู่ในตัวบุคคลเอง บุคคลจะต้องจัดการกับแรงขับดันภายในตัว มีชีวิตจัดการกับระเบียบสังคมภายนอก อย่างไรก็ตามสังคมบางลักษณะอาจเอื้อ บางลักษณะอาจหน่วงที่จะให้บุคคลได้พบจุดหมายสูงสุดนี้

พุทธธรรมหนึ่งเดียวที่อาจแตกถูกเป็นปรินิพพานสังคมได้หลายแบบ เพราะพุทธธรรมมิได้วางรูปแบบปรินิพพานสังคมแบบใดแบบหนึ่งลงไปตายตัว ผู้เขียนจะเสนอปรินิพพานสังคมเพื่อเป็นแม่บทของปรินิพพานการศึกษา ปรินิพพานสังคมนี้จะเรียกว่าเป็น 'แบบพุทธ' ก็คงได้โดยจะคำนึงถึงเรื่องต่างๆ ดังนี้

ปรินิพพานสังคมนี้จะต้องมีอะไรขัดแย้งกับหลักการสำคัญๆ ของปรินิพพานชีวิตแบบพุทธ เช่น ต้องไม่เดินสวนทางกับแนวไปสู่นิพพาน ผู้ที่ประสบความสุขสูงสุดในสังคมนี้นี้ เป็นผู้มีความสุขทางโลกย์ แต่ถ้าพวกเขาเกิดศรัทธาก็เป็นไปได้ที่เขาจะออกเดินทางไปสู่นิพพาน

ปรินิพพานสังคมนี้ไม่จำเป็นต้องสอดคล้องกับแนวทางของสังคมไทยในปัจจุบัน แต่ก็ต้องไม่ทวนกระแสจนถึงระดับที่ไม่อาจเป็นไปได้ในแง่ปฏิบัติ (เช่น จะหวนกลับไปเป็นสังคมสมัยสุโขทัยอีกไม่ได้แล้ว)

ปรินิพพานสังคมนี้จะต้องไม่ขัดแย้งกับท่าทีในการมองโลกและชีวิตแบบพุทธ เช่น ใจกว้าง เคารพเหตุผล การเดินสายกลาง เป็นต้น

ปรินิพพานสังคมนี้จะต้องไม่ถือว่าเป็นปรินิพพานสังคมเดียวที่จะสาวออกได้จากพุทธธรรม และต้องไม่ถือว่าเป็นออกจากพุทธธรรมโดยตรง แต่เป็นเพียงรูปแบบที่เสนอขึ้นมารูปแบบหนึ่ง ที่เห็นว่าเหมาะสมที่จะเป็นแนวทางพัฒนาสังคมไทยในปัจจุบัน หากสังคมไทยไม่อยู่ในสภาพปัจจุบันข้อเสนออาจเปลี่ยนไปได้

ประเด็นแรกที่จะพิจารณาคือ ในสังคมอันน่าพึงปรารถนาของเราชีวิตทางเศรษฐกิจควรมีส่วนแบ่งมากน้อยเพียงใดในชีวิตที่สมบูรณ์ ในบางสังคมคนส่วนใหญ่ถือว่าชีวิตทางเศรษฐกิจเป็นทั้งหมดของชีวิตที่ดี ความสุขในชีวิตขึ้นอยู่กับความร่ำรวยทางวัตถุ คติแบบนี้สวนทางกับพุทธธรรมแน่นอน คติตรงกันข้ามกับคตินี้คือลัทธิที่ถือว่า ร่างกายจะต้องได้รับการทรมานจิตใจจึงจะบรรลุความสุขที่แท้จริงได้ ศาสนาพุทธก็ไม่เห็นด้วยกับคตินี้ ที่มโนปณลงมาจากนั้นน้อยก็คือพวกที่ถือว่า ความสุขทางวัตถุมีความสำคัญน้อยมากสำหรับชีวิต ไม่ต้องถึงกับทรมานตน แต่ต้องกินอยู่เพียงเพื่อให้ร่างกายดำรงอยู่ได้ มหาตมะ คานธีจะคิดเช่นนี้ พระพุทธเจ้าทรงเห็นว่าชุมชนสงฆ์ควรดำเนินชีวิตตามวิถีนี้ แต่ไม่ทรงคิดว่าคตินี้เหมาะสมกับประชาชนทั่วไป

ศาสนาพุทธไม่ปฏิเสธความสุขทางวัตถุ และไม่ปฏิเสธการแสวงหาโภคทรัพย์ ในสุตตปิฎก ขุททกนิกายมีข้อความกล่าวว่า การมีโภคทรัพย์เป็นความสุขอย่างหนึ่งของบัณฑิต ศาสนาพุทธไม่เคยประณามเศรษฐกิจเพียงเพราะเป็นเศรษฐกิจ ความมั่งคั่งที่เกิดโดยชอบธรรม และด้วยความพากเพียรมีใช้สิ่งที่จะได้รับการดำเนิน ยิ่งผู้มั่ง

คงมีน้ำใจเชื้อเพื่อกับคนอื่น ๆ กลับยังได้รับการ
สรรเสริญ สำหรับคนทั่วไปที่มีใช้พระสงฆ์ ความสุข
ที่เกิดจากโภคทรัพย์อันชอบเป็นกำไรอย่างหนึ่งของชีวิต
โดยมีข้อแม้ว่าจะต้องไม่ทำให้ผู้อื่นเดือดร้อน และจะ
ต้องรู้สึกตัวอยู่เสมอว่าความสุขประเภทนี้ไม่จริงยั่งยืน
จึงไม่ควรมัวเมาจนเกินไป และไม่ใช้ความสุขประเภท
เดียวที่มนุษย์อาจมีได้ เพราะยังมีความสุขทางใจที่ประณีต
กว่านี้ขึ้นไปเรื่อย ๆ จนถึงปรมาตมธรรม

ข้อเสนอของผู้เขียนก็คือ สังคมไทยไม่ควรยึดลัทธิ
บริโภคนิยมสูงสุด คือไม่ถือว่าการได้บริโภคนิยมสูงสุดกับการมี
ชีวิตที่ดีเป็นสิ่งเดียวกัน คงไม่มีใครปฏิเสธว่า ปัจจุบัน
สังคมไทยกำลังเดินตามแนวโน้มนี้แต่ก็ยังไม่ถึงขีดที่จะ
ยับยั้งไม่ได้ การบริโภคนิยมสูงสุดดำเนินไปถึงจุด ๆ หนึ่ง
ท้อมไปกันไม่ได้กับศาสนาพุทธแน่นอน ประเทศไทย
เป็นประเทศที่กำลังเดินตามหลังบนถนนเศรษฐกิจ การ
ตั้งเป้าที่จะบริโภคนิยมสูงสุดเป็นจุดหมายในการพัฒนาทำให้
เกิดความเหลื่อมล้ำจนเกินไประหว่างส่วนต่างๆ ของสังคม
ไทย ดังที่เห็น ๆ กันอยู่ในช่วงเกือบ ๓๐ ปีที่ผ่านมา

ในทางตรงกันข้าม หากจะหันหลังสังคมไทยให้กลับ
ไปสู่ระบบเศรษฐกิจแบบดั้งเดิม เหมือนเมื่อหลายร้อยปี
มาแล้วคงเป็นไปได้ อันที่จริงระบบเศรษฐกิจสังคม
แบบนั้นอาจเหมาะสมที่สุดที่จะเอื้อต่อการพัฒนาจิตใจ
ให้สูงขึ้นไปเรื่อย ๆ จนกระทั่งถึงปรมาตมธรรม แต่เป็นไปได้
ไม่ได้เสียแล้ว สังคมไทยได้เปิดตัวต่อโลกแล้ว และก็เปิด
ทั้งหมด การจะกลับไปสู่ระบบการผลิตแบบพอเพียง
แบบเก่าโดยไม่ติดต่อกับโลกเปลี่ยนแปลงกับสังคมอื่นก็ต้อง
เปิดประเทศ ซึ่งหากจะทำก็ต้องผลิตของให้เพียงพอ
สังคมจีนซึ่งเคยพลิกอย่างนั้นก็เริ่มเปิดประเทศแล้ว การ
เปิดประเทศเพื่อจะให้สังคมไทยกลับไปกินอยู่เหมือนสมัย
สุโขทัย แม้อยากทำก็คงทำไม่ได้ และที่สำคัญการบริโภค
แบบต่ำสุดนี้ก็มิใช่สิ่งจำเป็นอันจะขาดเสียมิได้ในการที่จะ
มีชีวิตแบบพุทธ

สังคมไทยควรยึดหลักการบริโภคระดับกลาง และที่
สำคัญจะต้องยึดหลักการพึ่งตนเอง ความจริงในสังคม

ไทยซึ่งยังล้าหลังทางเศรษฐกิจ หลักสองหลักนี้ต้องไป
ด้วยกัน การพึ่งตนเองคือการกินอยู่ตามความสามารถ
ในการผลิตของตน ซื้อจากที่อื่นน้อยที่สุด และขายให้ที่
อื่นน้อยที่สุด การทำเช่นนี้การบริโภคจะไม่อยู่ในระดับสูง
เพราะความสามารถในการผลิตยังน้อย การผลิตจะทำ
โดยมีเป้าสำคัญอยู่ที่การยกระดับชีวิตทางวัตถุของสังคม
ไทยส่วนใหญ่ให้ดีขึ้น มิใช่ผลิตเพื่อขายไปยังต่างประเทศ
ตามที่เป็นอย่างนี้ ในปัจจุบันเราผลิตเพื่อขายต่างประเทศ จึง
จำต้องซื้อปัจจัยในการผลิตที่ทันสมัยจากเขามาเพื่อจะ
ได้แข่งขันกับนานาประเทศได้ การทำเช่นนี้ชีวิตทาง
วัตถุของคนส่วนน้อยเท่านั้นที่ได้รับการยกระดับให้สูงขึ้น

การพึ่งตนเองและการบริโภคระดับกลางจะเป็นไป
ได้ก็ต่อเมื่อ การเปิดโอกาสจะต้องไม่เปิดอย่างกว้าง
ที่สุดและเสรีที่สุดดังปัจจุบัน การซื้อขายกับต่างประเทศ
จะต้องมีขีดจำกัด ถ้าปล่อยเสรีจะไม่สามารถควบคุม
การบริโภคระดับกลาง และการพึ่งตนเองได้ แต่การ
ปิดประเทศบางส่วนนี้เป็นเรื่องชั่วคราว เมื่อสินค้าที่จะ
บริโภคเราผลิตได้เองเป็นส่วนใหญ่ถึงระดับเป็นการพึ่ง
ตนเองแล้ว เราก็สามารถพัฒนาเทคนิคในการผลิตให้
สูงขึ้นทีละน้อย การบริโภคก็จะค่อย ๆ สูงขึ้น และ
ตลอดเวลาการพึ่งตนเองก็ยังเป็นหลักอยู่ เมื่อเทคนิคใน
การผลิตสูงขึ้นถึงขีดหนึ่งแล้ว การแลกเปลี่ยนกับต่าง-
ประเทศก็ทำได้โดยยังมีฐานที่มั่นคงอยู่ การบริโภค
ระดับกลางซึ่งค่อย ๆ เขิบขึ้นทีละน้อยนี้ จะทำให้
ความวุ่นวายทางใจ การแข่งขัน การเอาเปรียบน้อยลงกว่า
ปัจจุบัน เพราะคนส่วนใหญ่อยู่ในระดับเดียวกันและเขิบ
ขึ้นพร้อมกัน

ตรงนี้เราจะต้องพิจารณาปัญหาสำคัญที่สุดปัญหา
หนึ่งในปรัชญาสังคม คือปัญหาเรื่องความเสมอภาคทาง
เศรษฐกิจ หรือการกระจายโภคทรัพย์ ในสังคมสมัยใหม่
ปัญหานี้ยิ่งมีความสำคัญมากขึ้นเพราะกระบวนการผลิต
ซับซ้อนขึ้น และปริมาณที่ผลิตได้ก็มากขึ้น มีความคิด
ที่แตกต่างกันอย่างสุดขั้วสองแนวเกี่ยวกับปัญหานี้ คือ
ปัจเจกนิยม และลัทธิ

ปัจเจกนิยมถือว่า คนแต่ละคนในสังคมมีเสรีภาพที่จะทำอะไรก็ได้โดยไม่ละเมิดหรือขัดขวางเสรีภาพของผู้อื่นที่จะทำอย่างนั้นด้วย ทุกคนมีสิทธิที่จะทำอะไรให้แก่ผู้อื่น หรือผลิตเพื่อให้อื่น แต่การที่ตนจะได้ประโยชน์นั้นก็ขึ้นอยู่กับสิทธิของผู้อื่นเหมือนกัน ทุกคนเสมอกันในการแลกเปลี่ยน การตกลงแลกเปลี่ยนถ้าหากกระทำโดยความสมัครใจ และโดยความรู้เท่าถึงการณ์ เป็นการแลกเปลี่ยนที่ยุติธรรมและเสมอภาคเสมอ เสมอภาคมิได้แปลว่าได้เท่ากันหรือใกล้เคียงกัน แต่หมายความว่าได้เท่าที่คนอื่นเต็มใจให้ ตามลัทธินี้รัฐหรือสังคมไม่มีสิทธิที่จะตั้งกฎเกณฑ์ที่จะบังคับเอาจากคนหนึ่งมาให้อีกคนหนึ่ง (เช่น ใช้ระบบภาษีก้าวหน้า) และรัฐก็ไม่มีสิทธิตั้งกฎเกณฑ์ที่จะห้ามมิให้คนหนึ่งให้สิ่งที่ตนอยากให้แก่คนอื่น ถ้าเขาสมัครใจ ในความเป็นจริงสังคมที่เป็นปัจเจกนิยมบริสุทธิ์ไม่เคยมี เพราะในทุกแห่งมีการบังคับเก็บภาษีจากคนมีมาเป็นส่วนกลางแล้วแจกจ่ายไปยังคนจนกันอยู่ มากน้อยสุดแต่ปรัชญาสังคมของแต่ละแห่ง

สหนิยมถือตรงกันข้าม ปัจเจกนิยมนั้นถือเสรีภาพของคนเป็นใหญ่ แต่ละคนมีสิทธิเต็มเปี่ยมในสิ่งที่ตนอยากและสิ่งที่ตนหามาได้ โดยที่มิได้ไปบังคับเอาจากผู้อื่น สหนิยมเห็นว่ายังไม่ยุติธรรมทีเดียว เพราะการที่นาย ก. ทำหรือหาโภคทรัพย์ได้มากกว่านาย ข. นั้นอาจเป็นเพราะนาย ก. มีโอกาสมากกว่า เช่น เกิดเป็นลูกคนรวยได้เรียนสูง ๆ มีสิ่งแวดล้อมดีและอื่น ๆ จริง ๆ แล้ว ก. อาจมิได้มีความสามารถมากกว่า ข. หาก ข. มีโอกาสเท่า ก. ก็อาจทำหรือหาได้มากกว่า ก. ก็ได้ สหนิยมถึงคิดว่ารัฐต้องเข้าแทรกแซงเพื่อก่อให้เกิดความเสมอภาค แม้การนี้จะเป็นการละเมิดสิทธิและเสรีภาพของ ก. ก็จำต้องทำ การแทรกแซงนี้ทำได้ตั้งแต่การบริบททรัพย์สิน การเก็บภาษีก้าวหน้า ฯลฯ สุดแต่ว่าสังคมแต่ละแห่งจะยึดหลักสหนิยมเข้มข้นเพียงใด สหนิยมเน้นความเสมอภาค และเห็นว่าความเสมอภาคที่เกิดจากความสมัครใจเพียงอย่างเดียวไม่เพียงพอในโลกสมัยใหม่ การบังคับทางอ้อมหรือทางตรงจำเป็นต้องทำเพื่อให้คนมีโอกาสใกล้เคียงกันที่จะแสดงความสามารถ

สหนิยมที่เข้มข้นที่สุดนั้นไม่ถือเพียงว่าจะทำให้คนมีโอกาสเท่ากันเท่านั้น แต่ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นจริงจะต้องเท่ากันด้วย ตามสหนิยมที่กล่าวข้างต้นนั้น รัฐจัดให้คนมีโอกาสใกล้เคียงกันเพื่อว่าการแข่งขันจะได้ยุติธรรม และเมื่อแข่งแล้วผู้ชนะก็จะได้ผลประโยชน์ทั้งหมดหรือเกือบทั้งหมดจากการชนะของตน แต่สหนิยมที่เข้มข้นนั้นหากผู้แพ้ยังอยู่ในสภาพที่ต่ำกว่ามาก รัฐก็ต้องเข้ามาจัดการเพื่อทำให้คนอยู่ในสภาพใกล้เคียงกันที่สุดเท่าที่จะทำได้ หรือเพื่อทำให้ผู้แพ้ได้รับสิ่งต่าง ๆ ที่จำเป็นในการมีชีวิตที่ดี ตามลัทธินี้ นอกจากปัจจัยการผลิตจะเป็นของกลางแล้ว ผลผลิตต้องตกเป็นของกลางด้วย

ถ้าหากตัดเรื่องที่เป็นการบังคับออกไป ชุมชนสงฆ์ก็มีลักษณะใกล้เคียงกับสหนิยมเข้มข้นดังกล่าว การจะเข้าไปอยู่ในชุมชนสงฆ์นั้นเป็นเรื่องของความสมัครใจ แต่เมื่อเข้าไปแล้วจะต้องถือเกณฑ์ความเท่าเทียมกันทางด้านวัตถุ ความแตกต่างอยู่ที่การฝึกอบรมด้านจิตใจ หากสังคมใหญ่ทั้งหมดจะกลายเป็นชุมชนที่มีลักษณะสหนิยมแบบชุมชนสงฆ์ ถ้าเป็นการบังคับโดยรัฐ ศาสนาพุทธรับไม่ได้อย่างแน่นอน แต่ถ้าเป็นไปโดยสมัครใจก็เป็นสิ่งที่ศาสนาพุทธยินดี อย่างไรก็ตามคงเป็นการยากที่คนส่วนใหญ่อันเป็นปุถุชนจะยินดีเลิกการแข่งขัน และการสะสมโภคทรัพย์เพื่อเข้าไปอยู่ในสังคมแบบนั้น ดังนั้น ความเสมอภาคแบบสหนิยมเข้มข้นคงไม่อาจนำมาตั้งเป็นปรัชญาสังคมที่เรากำลังแสวงหาได้

ปัจเจกนิยมนั้นถ้าเข้มข้นถึงที่สุดคนทั่วไปก็คงรับได้ยาก สมมติว่า ชายยากจนคนหนึ่งลูกป่วยหนัก จะรักษาให้หายได้ก็ต้องมีเงินก้อนใหญ่ซึ่งมีวิธีเดียวที่จะได้มาคือ ยอมให้เศรษฐีชาติอุตสาหกรรมหนึ่งทรมานที่ละน้อยจนกระทั่งเสียชีวิต การตกลงนี้เกิดจากความสมัครใจทั้งสองฝ่าย และสถิติปัญหาๆ ก็มีอยู่ทั้งสองคน ปัจเจกนิยมสุดขั้วจะถือว่า การตกลงนี้ทำได้ เพราะเกิดจากการตกลงโดยสมัครใจและมีพื้นฐานที่ความเสมอภาค แต่คนทั่วไปคงรับไม่ได้ และเห็นว่ารัฐมีสิทธิออกกระเบียบห้าม ปัจเจกนิยมเน้นเสรีภาพส่วนบุคคลซึ่งก็เป็นสิ่งดีมี

ค่าอย่างหนึ่ง แต่ละเลยสิ่งที่มีค่าอย่างอื่น ๆ ของมนุษย์
ปัจเจกนิยมเข้มข้นไม่น่าจะเป็นปรัชญาสังคมของพวกเราได้

ทั้งเสรีภาพและเสมอภาคต่างก็เป็นสิ่งที่มีค่า ชาว
ลัทธิปัจเจกนิยมเข้มข้นถูก เมื่อเขายืนยันว่า เสรีภาพมีค่า
แต่ผิดเมื่อเขาปฏิเสธว่า ความเสมอภาคไม่มีค่า ชาวลัทธิ
สหนิยมถูกเมื่อเขายืนยันว่า ความเสมอภาคมีค่า แต่
ผิดเมื่อเขาปฏิเสธว่าเสรีภาพไม่มีค่า ทางเลือกของเรา
คือดุลยภาพ การแข่งขันและการได้เสียสุขจากชัยชนะ
นั้นเป็นวิสัยของปฏิกษณ ปรัชญาสังคมที่ไม่คำนึงถึงข้อนี้
ยากที่จะดำรงสืบเนื่องไปได้นาน ๆ เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นใน
ประเทศจีนระยะหลัง ๆ นี้ให้บทเรียนเรื่องนี้เป็นอย่างดี
อย่างไรก็ตามการเห็นใจผู้แพ้ในการแข่งขัน และความรู้
ลึกหยุ่ใจที่เห็นเพื่อนมนุษย์อยู่ในสภาพยากไร้ก็เป็น
วิสัยของปฏิกษณทั่วไปเหมือนกัน ความอยากที่เป็นตัว
ของกู กับความอยากที่จะเห็นคนยากไร้ดีขึ้นต่างก็เป็น
ลักษณะของคนทั่วไป ปรัชญาสังคมที่เน้นเพียงอย่างเดียว
อย่างหนึ่งย่อมขัดกับความเป็นไปของสังคมมนุษย์

เราต้องยอมให้คนแข่งขันกันและได้เสียสุขจาก
ชัยชนะของเขา คนแพ้ก็ต้องยอมรับผลของความพ่ายแพ้
ทั้งนี้โดยมีขีดจำกัด เราต้องยอมรับว่าคนเกิดมาไม่เท่ากัน
และต้องยอมให้ความไม่เท่าเทียมกันมีอยู่ในสังคมได้
แต่ความไม่เท่าเทียมนี้จะไม่เกินขีด ๆ หนึ่งไม่ได้ คือขีดที่
ผู้ด้อยไม่สามารถดำรงชีวิตทางวัตถุที่จะพัฒนาศักยภาพ
ที่ไม่ใช่ด้านวัตถุของตนได้ เมื่อจำเป็นรัฐต้องแทรกแซง
โดยการวางกฎเกณฑ์ ซึ่งอาจเปลี่ยนแปลงได้ตามสภาพ
แวดล้อมที่แปรไป การแทรกแซงเพื่อให้เกิดความเสมอ
ภาคนี้จะช่วยลดความดุเดือดของการแข่งขัน การแทรก
แซงนี้ยังเป็นทางอ้อม (เช่นทางระบบภาษี) ได้เท่าใด
ก็ยังดีเท่านั้น แต่การแทรกแซงเพื่อให้เกิดความเสมอ
ภาคมากขึ้นนี้ต้องระวังไม่ให้คนยากไร้ต้องเสียประโยชน์
ไปด้วย ตัวอย่างเช่น หากรัฐทำตามนโยบาย ก. คน
ส่วนน้อยที่ฐานะดีอยู่แล้วเท่านั้นได้ประโยชน์รัฐก็ไม่ควรทำ
นโยบาย ข. นั้น หากทำตามแล้วคนฐานะดีได้ประโยชน์
คนฐานะด้อยก็ได้ประโยชน์ด้วย และหากไม่ทำตาม

แล้วก็จะไม่มีใครได้ประโยชน์เลย อย่างนี้ควรทำแม้ว่าทำ
แล้วความแตกต่างก็ยังคงอยู่ แต่คนฐานะด้อยก็ดีขึ้น
ถ้าไม่ทำก็จะอยู่อย่างเดิม

คราวนี้มาถึงเรื่องการเมือง ปรัชญาสังคมต้องพูดถึง
อำนาจรัฐอันได้แก่ อำนาจที่จะวางกฎเกณฑ์ บังคับ และ
ลงโทษทางกายเพื่อให้การต่าง ๆ ดำเนินไปตามกฎเกณฑ์
อำนาจรัฐควรได้มาและสืบต่ออย่างไร ควรมิชอบเขต
หรือขีดจำกัดเพียงใด นี่เป็นปัญหาหลักปัญหาหนึ่ง
ของปรัชญาสังคม ในโลกสมัยใหม่สังคมแทบทุกแห่ง
ยอมรับว่าระบอบประชาธิปไตย ซึ่งอำนาจรัฐได้มา โดย
ความเห็นชอบของคนส่วนใหญ่เป็นระบอบอุดมคติ
ส่วนจะเป็นได้มากหรือน้อย ช้าหรือเร็วขึ้นสังคมแต่ละ
แห่งยังเห็นต่างกัน สังคมไทยเราแม้จะยังไม่เป็นประชา
ธิปไตยเต็มที่ แต่ทุกฝ่ายต่างก็ล้วนเห็นว่าจะเดินทางไป
สู่จุดนั้น

พุทธศาสนิกชนเห็นว่า เป็นเผด็จการก็ได้ และอาจ
ดีกว่าถ้าผู้ทรงอำนาจรัฐ หรือผู้ปกครองเป็นผู้มีคุณธรรม
'ดี' ในที่นี้เป็นตัวใหญ่มาก เรามีมาตรการอะไรที่เรา
แน่ใจได้ว่าจะสร้างผู้ปกครองที่มีคุณธรรมอย่างได้ผล ได้
มาแล้วเรามีมาตรการอะไรที่จะทำให้เราแน่ใจได้ว่าบุคคลนี้
หรือคณะบุคคลนี้จะมีคุณธรรมไปเรื่อย ๆ โดยไม่ตกเป็น
ทาสของกิเลสตัณหาเมื่อมีอำนาจมากขึ้นเรื่อย ๆ และ
เป็นอำนาจที่ปราศจากการคัดค้าน หรือแม้จะยอมรับว่า
คุณธรรมของเผด็จการจะไม่มีวันเสื่อมลง เราจะแน่ใจ
ได้อย่างไรว่าเผด็จการมีความสามารถและวิจารณ์-
ญาณที่จะปฏิบัติการเพื่อให้สอดคล้องกับประโยชน์สุข
ของคนทั่วไป ระบอบเผด็จการนั้นถ้าดีสังคมก็ดีไปเลย
ถ้าชั่วสังคมก็เลวร้ายไปเลย คนที่คิดจะเสี่ยงอย่างนี้คงมี
ไม่มากในปัจจุบัน

แต่ประชาธิปไตยนั้นก็มีใช้ระบอบที่ดีที่สุดตาม
คติของศาสนาพุทธ ศาสนาพุทธเชื่อว่ามิถุนธรรมชาติ
ซึ่งเป็นเกณฑ์เพื่อดูว่าอะไรผิดอะไรถูก อะไรคือธรรม
อะไรคืออธรรม กฎธรรมชาตินี้มีอยู่ดั้งเดิม มิใช่สิ่งที่
มนุษย์ตกลงกันบัญญัติขึ้น แม้ไม่มีผู้ค้นพบกฎนี้ก็มิได้

แปลว่ากฎนี้หายไป สิ่งที่มีมนุษย์ตกลงกันบัญญัติขึ้นว่า เป็นธรรมนั้น อาจตรงหรือไม่ตรงกับ 'ธรรม' ที่แท้จริงก็ได้ ระบบอุปถัมภ์โดยนั้นศาสนาพุทธเรียกว่า โลกาธิปไตย คือ โลกหรือชาวโลกเป็นใหญ่ เป็นผู้บอกว่าอะไรเป็นธรรมอะไรไม่ใช่ธรรม ซึ่งชาวโลกอาจผิดได้ ที่ถูกควรใช้ธรรมาธิปไตย หรือธรรมเป็นใหญ่ มนุษย์จะต้องดำเนินตามวิถีของธรรม มีชีวิตที่มีมนุษย์คิดขึ้นเอง แม้จะเป็นมนุษย์ส่วนใหญ่ก็ตาม เสียงส่วนใหญ่ไม่อาจเปลี่ยนธรรมให้เป็นธรรมได้

เมื่อเป็นเช่นนี้ประชาธิปไตยจะไม่ขัดกับศาสนาพุทธ หรือ คำตอบก็คือไม่จำเป็นต้องขัด พระพุทธเจ้าได้ทรงค้นพบ 'ธรรม' นั้นแล้วและนำมาสอนชาวโลก หลักคำสอนเหล่านี้เป็นเรื่องกลางๆ คนที่อาศัยอยู่ในสังคมแบบใดๆ ก็อาจนำมาปฏิบัติเพื่อให้เกิดความสงบทางใจไปเรื่อย ๆ จนถึงโลกุตตรธรรมได้ ส่วนเรื่องที่สอนให้มนุษย์ปฏิบัติต่อกันนั้นก็ล้วนเป็นเรื่องที่ช่วยให้มนุษย์เห็นอกเห็นใจกัน ซึ่งเป็นคุณธรรมสากล แต่สังคมแต่ละแห่งนั้นมีสภาพต่างกัน กฎเกณฑ์ที่จะใช้กับสังคมนั้นๆ ย่อมต่างกัน ตรงนี้เองควรจะใช้เสียงส่วนใหญ่เป็นตัวตัดสิน แต่ก็ต้องยอมรับว่าตราบไต่ที่ยังเป็นปุถุชน กฎเกณฑ์ที่เราส่วนใหญ่บัญญัติขึ้นอาจผิดเพี้ยนไปจากธรรมได้ แต่การผิดเพี้ยนนี้อาจน้อยลงได้เรื่อยๆ เมื่อผู้คนพอใจกับชีวิตมากขึ้น การบริโภคระดับกลางเกิดขึ้น การแข่งขันอย่างเอาเป็นเอาตายน้อยลง ความเสมอภาคมากขึ้นและการศึกษามีแนวทางที่ถูกต้องขึ้น

ดังนั้นการที่อำนาจรัฐมาจากมติเสียงส่วนใหญ่ ก็ได้ขัดกับศาสนาพุทธ ตรงนี้ก็เกิดปัญหาใหม่ว่า รัฐควรจำกัดเสรีภาพของบุคคลมากเพียงใด เสรีภาพที่กล่าวมาบ้างแล้วนั้นเป็นเรื่องของเศรษฐกิจ คือเสรีภาพที่จะประกอบการ ที่จะแลกเปลี่ยน และที่จะเสฟสุขทางวัตถุที่ได้จากชัยชนะในการแข่งขัน เสรีภาพที่เราจะพูดต่อไปนี้เป็นด้านการเมือง คือเสรีภาพที่จะทำทุกสิ่งตามที่ตนปรารถนา แต่ตรงนี้ศาสนาพุทธจะบอกว่ามันไม่ใช่เสรีภาพ เพราะเสรีภาพที่แท้จริงคือ สภาวะที่ปราศจาก

หรือหลุดพ้นจากอุปสรรคที่จะมาขัดขวางมิให้บุคคลเดินทางมุ่งไปสู่สัจธรรม การที่เราอยากกินเหล้าเมื่อใดก็กินได้ไม่มีกฎหมายห้ามทางการเมือง จะถือว่านั่นแสดงว่าเรามีเสรีภาพ ทางพุทธศาสนาจะถือว่านั่นแสดงว่าเราเป็นทาสของกิเลส

เสรีภาพทางศาสนานั้นเป็นเรื่องของผู้ที่มุ่งสู่ปรมาตมธรรม แต่ปุถุชนส่วนใหญ่ยังต้องการอยู่ในโลกอันสับสนยังต้องการที่ทำตามที่ตนอยากทำ ปัญหาจึงเป็นว่าในสังคมอุดมคติของเรา เสรีภาพทางการเมืองควรถูกจำกัดแค่ไหน เพราะเสรีภาพที่ไม่มีขอบเขตนั้นจะทำให้ลายตัวเอง เสรีนิยมเห็นว่าเราไม่ควรจำกัดเสรีภาพมากไปกว่าที่จะรักษาเสรีภาพไว้ คือ เราควรมีเสรีภาพที่จะทำอะไรก็ได้ ตราบใดที่การกระทำของเราไม่ละเมิดเสรีภาพของผู้อื่นที่จะทำอย่างเรา ตามนัยนี้เรากินเหล้าก็ได้ ไม่ช่วยคนเดือดร้อนก็ได้ ฆ่าตัวตายก็ได้ เพราะการกระทำเหล่านี้ไม่ขัดขวางผู้อื่นที่จะทำอย่างนี้บ้าง เสรีนิยมแบบนี้คงเข้ากันไม่ได้กับสังคมที่คิดจะพึ่งตนเองและจะบริโภคระดับกลาง เพราะถ้าเปิดเสรีเต็มที่คนมีก็จะซื้อของทุกอย่างที่ตนต้องการมาบริโภค อันเป็นของที่เราไม่สามารถผลิตเองได้ คนอื่นๆ ก็จะเอาอย่าง และการเอาอย่างนี้จะไม่สำเร็จ จึงปรากฏว่าจะมีคนส่วนน้อยบริโภคสูงสุด แต่คนส่วนใหญ่บริโภคต่ำสุด ดังปรากฏในปัจจุบัน มีใช้คนทั่วไปบริโภคระดับกลาง

เสรีนิยมนั้นยังเข้มข้นเพียงใดก็ยังถือว่ารัฐควรจำกัดเสรีภาพทางการเมืองของบุคคลน้อยที่สุด คือเพียงป้องกันมิให้บุคคลละเมิดสิทธิเสรีภาพของกันและกันเท่านั้น หากไม่ละเมิดผู้อื่นแล้วใครจะทำอะไรก็ได้ นี่ก็เท่ากับเป็นการเปิดโอกาสให้บุคคลทำทุกอย่างที่สนองความอยากของตนได้ อันที่จริงเสรีภาพตามนัยนี้ก็ขัดกับคำสอนของศาสนาพุทธเพราะแม้ศาสนาพุทธจะถือว่าการระงับความอยากเป็นของดีแต่การที่บุคคลจะยับยั้งไม่กระทำตามความอยากนั้นต้องเกิดจากจิตสำนึกภายใน มิใช่เกิดจากการบังคับจากสิ่งภายนอก เช่น อำนาจรัฐเป็นต้น แต่ถึงแม้เสรีนิยมจะไม่ขัดกับศาสนาพุทธ สังคม

แบบเสรีนิยมเข้มข้นคงไม่เอื้ออำนวยที่จะจงใจให้คน
ดำเนินวิถีชีวิตแบบพุทธ ปรัชญาสังคมของเราจึงจะไม่

ถือเสรีนิยมเข้มข้นเป็นแนวทาง

เสรีนิยมจำกัดเสรีภาพของบุคคลไม่มากไปกว่าที่จะ
ปกป้องความสงบสุขของผู้อื่น ตรงนี้เกิดปัญหาขึ้นว่ารัฐมี
สิทธิที่จะจำกัดเสรีภาพของบุคคลเพื่อปกป้องประโยชน์
สุขของตัวเองหรือไม่ หากเราพิจารณาระดับครอบครัว
เราจะเห็นว่า พ่อ แม่ รู้สึกตัวว่ามีสิทธิอันชอบที่จะจำกัด
เสรีภาพของลูก มิใช่เพียงเพื่อป้องกันมิให้เป็นกา
ละเมิดสิทธิผู้อื่น แต่เพื่อมิให้ละเมิดตัวเองด้วย พ่อแม่
คิดว่าตนผิดถ้าไม่บังคับลูกเพื่อผลประโยชน์ของลูกเอง
สิทธินี้เรียกว่า 'ปิตุบาล' คือพ่อยังต้องคุ้มครองลูกเพราะ
ลูกยังไม่รู้ตัว และยังไม่อาจยับยั้งตัวเองได้

รัฐปัจจุบันส่วนใหญ่ทำตัวเป็นพ่อไม่มากนักน้อย
ที่มากหน่อยก็เช่นห้ามประชาชนดื่มสุรา ที่น้อยน้อย
ก็เช่น ห้ามขับรถหรือหนึ่งรถโดยไม่มีสายรัดติดกับที่นั่ง
การห้ามขับรถเร็วขึ้นเพื่อป้องกันมิให้ละเมิดผู้อื่น แต่การ
บังคับให้มีสายรัดนั้นเพื่อรักษาผลประโยชน์ของตนเอง
ลัทธิปิตุบาลขัดกับศาสนาพุทธหรือไม่ หากพูดกันตาม
หลักการจนถึงขั้นที่สุดแล้วก็ต้องขัด เพราะการบังคับนั้น
เป็นสิ่งที่ศาสนาพุทธไม่นิยม

แต่ในทางปฏิบัติ คนส่วนใหญ่ยังเป็นปุถุชนมีกิเลส
ตัณหา และบางครั้งไม่อาจยับยั้งตนเองได้ บางทีคนเรา
อยากทำสิ่งหนึ่งเพราะไม่รู้ว่ามันไม่ดี บางทีรู้แต่ยั้ง
ตัวเองไม่ได้ ดังนั้นการที่รัฐทำตัวเป็นพ่อในบางเรื่องก็น่า
จะใช้ได้ ปัจจุบันในสังคมไทยรัฐทำตัวเป็นพ่ออยู่บ้างแล้ว
เช่น ห้ามขายเหล้าหลังตีหนึ่ง ห้ามแข่งม้าทุกวัน ห้าม
เล่นการพนันบางอย่าง ที่เล่นได้นั้นก็ต้องขออนุญาต
ลัทธิปิตุบาลน่าจะเป็นปรัชญาสังคมของไทยได้ต่อไป
โดยไม่มีปัญหามากนักทางปฏิบัติหากไม่เข้มงวดจนเกินไป
ส่วนในทางทฤษฎีนั้นสังคมปิตุบาลน่าจะเอื้อต่อการดำเนิน
ตามวิถีพุทธธรรมมากกว่าสังคมเสรีนิยมอีกประเภทหนึ่ง
อุดมคติแบบบริโภคระดับกลางจะดำเนินไปได้ดี ก็ต่อ
เมื่อรัฐทำตัวเป็นพ่อเข้าไปควบคุมให้คนดูแลผล-

ประโยชน์ของตนในระยะยาว อนึ่ง รัฐปิตุบาลยังดูแล
ความเสมอภาคสำหรับคนส่วนใหญ่ด้วย

คราวนี้มาถึงเรื่องของวัฒนธรรม วัฒนธรรมควร
มีบทบาทเข้าไปอยู่ ณ ตำแหน่งใดของรัฐ วัฒนธรรมใน
ที่นี้หมายความว่าสิ่งที่เข้าใจกันทั่วไปคือ ศาสนา ศิลธรรม
ประเพณี ศิลปะ บทบาทของวัฒนธรรมขึ้นอยู่กับอุดม-
การณ์เรื่องเสรีภาพทางการเมือง ในสังคมเสรีนิยมรัฐไม่
ยึดยึดวัฒนธรรมแบบใดแบบหนึ่งให้แก่ประชาชน
ใครจะยึดถือหรือทำอะไรก็ได้ทราบเท่าที่ไม่ละเมิดสิทธิ
เสรีภาพผู้อื่น ในสังคมปิตุบาลรัฐก็ไม่บังคับเรื่องวัฒนธรรม
แต่สังคมเผด็จการที่เน้นชาตินิยมมักจะเอาเรื่องวัฒน-
ธรรมมาเป็นกฎหมายของรัฐ เช่น สมัยหนึ่งคนไทยถูก
บังคับให้สวมหมวก

ศาสนาพุทธเป็นศาสนาใจกว้าง พระพุทธองค์ไม่
เคยเสนอว่าหลักคำสอนของพระองค์นั้นควรนำไปเป็น
บทบัญญัติของรัฐ หลักคำสอนของพระองค์เป็นเพียง
แนวทางสำหรับผู้ประสงค์จะแสวงหาความสงบสุขภายใน
จะไปถึงระดับไหนก็แล้วแต่ความสมัครใจของแต่ละคน
ศาสนาพุทธสอนว่าดีมีสุรานั้นไม่ดี แต่ไม่คิดว่ารัฐจะต้อง
ออกกฎหมายห้ามคนดื่มเหล้า ศาสนาพุทธสอนว่าการมี
กตัญญูต่อผู้มีคุณนั้นเป็นสิ่งประเสริฐ แต่ไม่บอกว่า
คนอกตัญญูนั้นจะต้องถูกจับเข้าตะราง หรือถูกบังคับให้
ตอบแทนผู้มีคุณ เรื่องของวัฒนธรรมศาสนาพุทธถือว่า
ควรเป็นไปตามสมัครใจ อันที่จริงพระพุทธเจ้าให้เสรีภาพ
แม้แต่ในการที่จะโต้แย้งกับคำสอนของพระองค์เอง และ
ในการที่จะทำตามคำสอน นี่เป็นที่ทราบกันทั่วไป

ปรัชญาสังคมที่เราจะยึดถือจึงควรเปิดเสรีด้านวัฒน-
ธรรม ใครจะพอใจกับประเพณี ศิลปะ ศิลธรรม และศาสนา
ใด หากไม่เป็นการละเมิดสิทธิเสรีภาพผู้อื่นแล้ว รัฐไม่
ควรเข้าไปบังคับหรือห้ามปราม ข้อแม้มีเพียงว่าการที่
สังคมใดสังคมหนึ่งจะเดินไปสู่เป้าหมายอันใดอันหนึ่งได้
นั้น คนในสังคมต้องมีความรู้สึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน
ความรู้สึกนี้อาจเกิดได้หลายทาง เช่น เกิดจากความรู้สึก
ว่ามีผลประโยชน์ร่วมกัน แต่ที่ลึกกว่านี้ก็คือความรู้สึก

ว่าเป็นพวกเดียวกัน ความรู้สึกนี้เกิดจากการที่มีวัฒนธรรมเดียวกันหรือคล้ายคลึงกัน ดังนั้น การที่รัฐจะเข้ามาแทรกแซงในเรื่องการปลุกวัฒนธรรมซึ่งมีอยู่ร่วมกันนี้ หากไม่เกินขอบเขตก็เป็นสิ่งที่อาจรับได้ อนึ่ง วัฒนธรรมเป็นเรื่องของจิตใจ นอกจากจะเป็นสิ่งช่วยยึดเหนี่ยวให้คนเป็นพวกเดียวกันแล้ว ยังอาจเหนี่ยวรั้งการแสวงหาทางเศรษฐกิจมิให้ไปสุดกู่ด้วยก็ได้ ทั้งนี้ก็จะเป็นการเอื้อกับอุดมคติในการบริโภคระดับกลางที่เสนอมานี้แล้ว

เรื่องสุดท้ายที่ต้องพิจารณาเกี่ยวกับการเสนอปรัชญาสังคมสำหรับไทยก็คือ เรื่องทุนนิยม ปัจจุบันสังคมไทยกำลังพัฒนาไปตามแนวของทุนนิยม ทุนนิยมขัดกับศาสนาพุทธหรือไม่ ทั้งนี้ก็สุดแต่ว่าใครจะนิยามทุนนิยมอย่างไร ถ้าจะพูดกันอย่างหลวมๆ ทุนนิยมคือ ระบบที่รัฐปล่อยให้เอกชนประกอบการอะไรก็ได้ตามความสมัครใจ ให้แข่งขันกันเอง ให้ตกลงแลกเปลี่ยนกันเองโดยเสรี รัฐไม่เข้าไปแทรกแซง ไม่เข้าไปประกอบการเสียเอง ไม่เข้าไปกำหนดว่าใครควรผลิตอะไร ควรซื้ออะไร ในราคาเท่าใด ใครทำอะไรได้ ทำอะไรได้ แข่งกับใครได้ก็ตกเป็นของคนนั้น ถ้าเขาใจดีแบ่งปันให้ผู้อื่นก็แล้วแต่เขาจะสมัครใจ รัฐจะไปบังคับเขาไม่ได้ โดยสรุป ทุนนิยมเป็นที่ยอมรับของเสรีนิยมและปัจเจกนิยม

ถ้าทุนนิยมเป็นเพียงแค่นี้ก็ไม่น่ามีอะไรขัดกับศาสนาพุทธ แต่คนไม่น้อยคิดว่าขัด ทั้งนี้เพราะคิดกันว่าทุนนิยมบูชาวัตถุ คือวัตถุเป็นสิ่งมีค่าสูงสุดของชีวิต อันที่จริงระบบทุนนิยมเองมิได้กำหนดว่าผู้คนต้องบูชาวัตถุ ใครจะหาความสุขในชีวิตด้านอื่นๆ ก็เป็นเสรีภาพของแต่ละคน อนึ่ง คนในสังคมระบบใดๆ ก็บูชาวัตถุได้ การบูชาวัตถุมิใช่แก่นสารของทุนนิยม แต่เป็นของบังเอิญ คือบังเอิญมนุษย์ในพื้นพิภพที่เราอยู่นี้เมื่อเป็นเสรี แล้วจะมุ่งหาความสุขทางวัตถุ ถ้าตัดเรื่องบูชาวัตถุออกแล้ว ทุนนิยมไม่ขัดกับศาสนาพุทธ ศาสนาพุทธเห็นด้วยกับการปล่อยให้คนเป็นเสรีอยู่แล้ว ความดีที่เกิดจากการบังคับ มิใช่ความดีที่แท้ ส่วนเรื่องที่ว่า ใครทำอะไรก็เป็นของคนนั้นก็ไม่มีอะไรขัดกับศาสนาพุทธ ซึ่งถือว่าใครฝึก

อบรมจิตของตนได้เพียงใด ความสงบก็เป็นของคนนั้น คนอื่นให้ไม่ได้ ทุนนิยมเป็นปัจเจกนิยม ซึ่งอาจเป็นการแข่งขันทางวัตถุได้ และถ้าเป็นการเบียดเบียนก็เกิดขึ้น เพราะวัตถุมิมีจำนวนจำกัด เมื่อคนหนึ่งได้อีกคนหนึ่งต้องไม่ได้ พุทธธรรมเป็นปัจเจกนิยมด้านจิตใจ และความสุจริตใจมีจำนวนไม่จำกัด คนหนึ่งได้แล้วคนอื่นได้ด้วยก็ได้ อย่างไรก็ตามในปัจจุบันทุนนิยมในสังคมไทยกำลังมุ่งทางวัตถุ สภาพะนี้ไม่เอื้อต่อวิถีชาวพุทธแน่ ดังนั้น เราจึงเสนอว่ารัฐควรเข้าแทรกแซงเพื่อให้เกิดการบริโภคระดับกลาง ดังที่พูดมาแล้ว สังคมของเรายังไม่เดินตามแนวทุนนิยมสุดขั้ว แต่จะคำนึงถึงความเสมอภาค การพึ่งตนเอง และการบริโภคระดับกลางด้วย

๒.๒ บุคคลในอุดมคติ

สังคมที่ยึดแนวปรัชญาสังคมที่เสนอมานั้น แม้จะไม่ถือว่าเป็นสังคมในอุดมคติสูงสุดตามนัยพุทธศาสนา แต่เราจะถือว่าเป็นอุดมคติที่จะกำหนดแนวทางในการจัดการศึกษา สังคมตามรูปแบบที่เราเสนอนั้นแม้จะสาวิโดยตรรกะออกจากพุทธธรรมไม่ได้ แต่ก็ยังเป็นรูปแบบหนึ่งที่ไมขัดกับพุทธธรรม

ในโลกสมัยใหม่ที่ซับซ้อน การเสนอปรัชญาการศึกษาที่ไม่สอดคล้องกับปรัชญาสังคมนั้นเสนอได้ แต่คงไม่มีการนำไปปฏิบัติ แต่ปรัชญาการศึกษาที่ดีจะต้องสอดคล้องกับปรัชญาชีวิตของบุคคลด้วย อันที่จริงสังคมก็คือการที่คนแต่ละคนมาอยู่ด้วยกันนั่นเอง แต่เมื่อมาอยู่กันเป็นกลุ่ม ในบางกรณีกลุ่มก็อาจมีความต้องการ และมีผลประโยชน์ของตนเอง ซึ่งไม่ตรงกับของคนแต่ละคน ปรัชญาการศึกษาที่ไม่คำนึงถึงความต้องการของสังคมโดยเน้นแต่ความต้องการของปัจเจกชนเกินไป ยากที่จะนำมาปฏิบัติได้ ปรัชญาการศึกษาที่เน้นความต้องการของสังคมมากเกินไปโดยไม่คำนึงถึงตัวปัจเจกชน ก็จะทำให้มนุษย์มีค่าเป็นเพียง ‘ทรัพย์สิน’ โดยปราศจากศักดิ์ศรีใดๆ

ดังนั้น ปรัชญาการศึกษาที่น่าพึงปรารถนาและจะให้

เป็นปรัชญาการศึกษาที่อิงพุทธธรรมควรจะต้องมีจุดหมาย
ทั้ง ๓ ประการ ดังนี้

๑. การศึกษาต้องสนองแนวทางของสังคม เรา
ต้องสร้างคนให้เป็น 'พลเมืองดี' กล่าวคือ ประกอบ
การงานที่ตนเลือกอย่างมีประสิทธิภาพ เคารพสิทธิของ
ผู้อื่น สำนึกในสิทธิของตน รู้กลไกของสังคมถึงระดับหนึ่ง
ผู้ที่เหมาะสมต้องพร้อมที่จะเป็นผู้นำในสังคม สามารถ
มีความสุขในการได้รับการยอมรับ และความนับถือจาก
ผู้อื่น เป็นต้น

๒. การศึกษาต้องสนองแนวทางการพัฒนาตัว
บุคคลเอง และเป็นบุคคลที่จะใช้ชีวิตทางโลก กล่าวคือ
การศึกษาจะต้องสร้างคนให้เป็นคนที่เคารพศักดิ์ศรี
ของตน เป็นตัวของตัวเอง มีเหตุผลของตน เมื่อถึงคราว
ก็ไม่จำเป็นต้องทำตามผู้อื่น เมื่อพร้อมก็สามารถเสพความสุข
ทางโลกโดยชอบได้ เช่น อาหาร การท่องเที่ยว ศิลปะ
 เป็นต้น

๓. การศึกษาต้องสนองแนวทางของปรมาตมธรรม
นี้มีได้หมายความว่า เราจะยกเอานิพพานมาตั้งเป็น
จุดหมายของการศึกษา แต่หมายความว่า เราจะไม่จัด
การศึกษาให้สวนทางกับพุทธธรรม และบุคคลที่ระบบ
การศึกษาของเราจะสร้างขึ้นนั้น เมื่อเขาเบื่อความสุข
ทางโลกย์ ก็เป็นไปได้ที่เขาจะหันเหชีวิตมาแสวงหา
ความสุขสงบทางใจเรื่อยขึ้นไปจนถึงโลกุตตรธรรม เราได้
เสนอมาแล้วว่าปรัชญาสังคมที่เราจะใช้เป็นแนวทางใน
การจัดการศึกษามีลักษณะกว้างๆ อย่างไร คราวนี้เรา
ก็จะพิจารณาลักษณะของบุคคลในอุดมคติที่เราจะใช้เป็น
แนวทางในการจัดการศึกษา บุคคลในอุดมคติของศาสนา
พุทธถ้าจะว่าโดยปรมาตมก็คือพระอรหันต์ แต่เราจะไม่
ตั้งเป้าหมายสูงถึงขนาดนั้น เราจะเสนอการจัดการศึกษา
สำหรับสังคมชาวโลกย์ บุคคลในอุดมคติของเราจะอยู่
แค่ระดับ 'ชาวโลกย์' ที่ดี ชาวโลกย์ที่ดีนี้จะต้องเป็น
พลเมืองดีด้วย และถึงแม้ว่าเขาจะไม่ใช้พระอรหันต์หรือ
ใกล้เคียงกับพระอรหันต์ แต่ถ้าเขาเกิดแรงดลใจที่จะ
แสวงหาปรมาตมธรรมขึ้นมา เขาก็อาจเดินทางมุ่งสู่จุด-

หมายนี้ได้ เพราะลักษณะและคุณสมบัติที่เขาไม่มีขัด-
ขวาง ที่เขาจะเลือกเดินสายนี้

เราจะเรียกชาวโลกย์ที่ดีซึ่งจะเป็นแนวทางในการ
จัดการศึกษาว่า คนเคารพตนเอง ลักษณะของเขามิดังนี้

ลักษณะทั่วไปของคนเคารพตนเองคือ เชื่อใน
ศักยภาพของตนในเหตุผลของตน และในอิสรภาพของตน
เราต้องสอนให้คนมีสำนึกว่าคนแต่ละคนมีความสามารถ
บางอย่างอยู่ในตัว ซึ่งอาจเหมือนหรือต่างจากคนอื่น
ความสามารถซึ่งแฝงอยู่นี้อาจพัฒนาขึ้นไปได้เรื่อยๆ
หากเจ้าตัวมีจิตใจเข้มแข็ง มนุษย์เป็นผู้สร้างตัวเอง
ความสำเร็จหรือล้มเหลว ความสุขความทุกข์ที่เกิดขึ้น
กับเราล้วนเป็นสิ่งที่เราทำให้แก่ตัวเอง ระบบสังคมอาจ
ส่งเสริม หรือเป็นอุปสรรคในบางคราว แต่ระบบ
นั้นเองมนุษย์ก็เปลี่ยนได้ และต้องยอมรับว่าเป็นไปได้
ที่ความพยายามที่จะเปลี่ยนนั้นจะไม่เป็นผลสำเร็จทั้งหมด
แต่ก็ต้องเชื่อว่าบางทีผลที่เกิดขึ้นจากความพยายามไม่
สำคัญมากไปกว่าความพยายามเอง ความพอใจที่ได้
ลงมือกระทำมีค่าไม่น้อยกว่าความสุขที่เห็นผลการกระทำ
บรรลุผล

คนเคารพตนเองต้องเชื่อว่าตนเป็นอิสระเสรี มีสิทธิ
ที่จะเลือกทางเดินชีวิตของตนด้วยตนเอง รู้สึกตัวว่าตัว
ต้องการอะไรจริง ๆ มิใช่ว่าความต้องการนั้นเกิดจากการ
เอาอย่างผู้อื่น หรือเกิดจากการยอมรับการชี้แนะของ
ผู้อื่นโดยไม่รู้สึกตัว คนเคารพตนเองนั้นเป็นคนมีเหตุผล
เหตุผลทำให้คนต่างจากสัตว์ ทำให้เราเคารพคนอื่นพอ ๆ
กับที่เคารพตนเอง ทำให้มนุษย์รู้ว่าอะไรควรอะไรไม่ควร
ทำให้มนุษย์บังคับใจตนเองได้ มีใจตนเองได้ หลุด
พ้นจากการบีบคั้นของสิ่งยั่วยุภายนอกได้ ทั้งนี้เพื่อให้สิ่ง
ที่ตนต้องการ และที่ผู้อื่นต้องการบรรลุผลสำเร็จได้

คนเคารพตนเองยังต้องการมีชีวิตทางโลกย์ เขาจะ
ไม่หลอกตัวเองว่า เงินไม่มีความสำคัญในชีวิต ใน
โลกสมัยใหม่คนไม่มีเงินเลยยากที่จะเพียงประคองให้
ชีวิตดำรงอยู่ อาจต้องเกาะเขากิน ซึ่งเปิดทางที่จะให้คน
เหยียดหยามตัวเองมากกว่าที่จะเคารพตัวเองคนที่หิวโหย

ซีโรค นอนกลางถนน ยากที่จะเกิดความรู้สึกในตนเอง นอกจากจะเป็นผู้ที่บรรลุโลกุตตรธรรมแล้วเท่านั้น แต่ปุถุชนโดยทั่วไปคงไม่พอใจกับตัวเอง คนเคารพตนเอง ไม่เหยียดหยามเงินที่ได้โดยชอบ เพราะอย่างน้อยเงินเป็นสิ่งจำเป็นถึงระดับหนึ่ง แม้ว่าเงินจะให้ความสุขทุกอย่างแก่คนไม่ได้ อนึ่ง เงินไม่ทำให้คนไร้เกียรติ มีเกียรติขึ้นมาได้ แต่อาจช่วยทำให้คนมีเกียรติอยู่แล้วมีเกียรติสูงขึ้นได้ แต่ทั้งหมดนี้เราต้องไม่ลืมสอนให้เด็กสำนึกว่า เงินไม่อาจซื้อสิ่งหลายสิ่งที่มีค่าในชีวิต เช่น ความรัก มิตรภาพ ความเคารพนับถือ เป็นต้น

ในสังคมไทยซึ่งกำลังพัฒนาไปในแนวทางปัจจุบัน ไม่ต้องไปสอนให้คนเห็นความสำคัญของเงิน คนทั่วไปก็เห็นอยู่แล้ว นี่ก็เป็นความจริง แต่การสอนให้คนเหยียดหยามเงิน ที่ได้มาโดยชอบนั้นเป็นการสอนทวนกระแสเกินขีดที่ปุถุชนทั่วไปจะรับได้ สิ่ง que การศึกษาจะต้องเน้นคือวิธีการในการได้มาซึ่งเงินซึ่งจะต้องเป็นวิธีการที่ชอบ แต่คนบ้าเงินนั้นอาจเอาทุกทาง ถ้าเอาทางทุจริตก็เป็นเรื่องที่บ้านเมืองจะต้องลงโทษ ถ้าไม่ถึงกับทุจริตแต่เป็นการ 'หน้าเลือด' ก็เป็นเรื่องที่รัฐจะต้องทำตัวเป็นพ่อหามาตรการลดแรงกระตุ้นในการแสวงหาเงินลงมาบ้าง สิ่งที่น่าคิดก็คือเมื่อคนถูกกดในเรื่องการหาเงินก็อาจใช้พลังส่วนใหญ่มุ่งไปหาอำนาจ คนบ้าอำนาจน่ากลัวกว่าคนบ้าเงินอย่างแน่นอน คนบ้าอำนาจต้องการเป็นเจ้าเหนือคน คนบ้าเงินต้องการเป็นเพียงเจ้าเหนือวัตถุสิ่งของ

การจะได้มาซึ่งเงินคนจะต้องทำงาน คนเกาะผู้อื่นกินถ้ายังเป็นคนธรรมดาๆ ไม่น่าจะเคารพตนเองได้ แต่เงินไม่น่าจะเป็นจุดหมายปลายทางเดียวของการทำงาน เพราะนั่นทำให้มนุษย์มีสภาพเป็นเพียงสัตว์เศรษฐกิจเท่านั้น ซึ่งความจริงมนุษย์มีศักยภาพที่จะเป็นได้มากกว่านั้น การสอนเยาวชนว่า ไม่ควรทำงานเพื่อเงิน แต่ควรทำงานเพื่องาน อุดมคติข้อนี้อุดมคติคล้อยกับพุทธธรรมอย่างแน่นอน แต่คนที่ยังเป็นชาวโลกย์จะจริงจังกับข้อนี้ได้เพียงใดยังเป็นที่น่าสงสัย มีทางสายกลางระหว่าง

ทำงานเพื่อเงินกับทำงานเพื่องาน คือ ทำงานเพื่อเกียรติเพื่อศักดิ์ศรี และเพื่อแสดงความสามารถของตนให้เป็นที่ประจักษ์ การสอนเช่นนี้อาจเป็นการเพิ่ม 'อึดตา' บ้าง แต่ก็มีโอกาสเป็นไปได้น่ามากกว่าสอนให้ทำงานเพื่องาน และก็ไม่ถึงกับสวนทางกับแนวพุทธธรรม

การทำงานด้วยมือ (และเท้า) ควรได้รับการพิจารณาให้อยู่ในหลักสูตรเป็นพิเศษ เพราะงานชนิดนี้ทำให้คนเข้าใจ และเห็นใจเพื่อนมนุษย์อย่างซึ้งทราบดีว่าการสอนด้วยคำพูดใดๆ การทำงานด้วยมือช่วยให้คนรู้สึกตัวว่าตนเป็นสมาชิกคนหนึ่งของมนุษยชาติ ช่วยให้คนเกิดความนับถือผู้อื่น ซึ่งทำให้เกิดความเคารพตนเองทางอ้อม งานชนิดนี้ทำให้คนรู้จักตัวเองมากขึ้น ทำให้เกิดความรู้สึกในตนเองและในเวลาเดียวกันก็ไม่เหยียดหยามผู้อื่น งานสมองก็ทำให้เกิดความรู้สึกในตัวเองเหมือนกัน แต่ทำให้เกิดความเหยียดหยามผู้อื่นง่ายกว่า

คนเคารพตนเองไม่เหยียดหยามความสุขทางวัตถุหรือกึ่งวัตถุ เช่น ความสุขที่เกิดจากอาหาร เสื้อผ้า การท่องเที่ยว ความบันเทิงตามโอกาส เป็นต้น ความสุขทางวัตถุเป็นผลผลิตของมนุษยชาติพอๆ กับความสุขด้านอื่นๆ การมีส่วนร่วมที่จะได้เสพลุขเหล่านี้ทำให้ชีวิตเต็มขึ้น เป็นความสุขซึ่งไม่ควรจัดออกจากวิถีของชาวโลกย์ แต่ควรที่สังคมจะหาทางที่จะให้คนทุกคนมีโอกาสที่จะเข้าถึงได้ และก็เป็นความสุขซึ่งสำหรับชาวโลกย์แล้วมีค่าไม่น้อยกว่า และไม่มากกว่าความสุขทางวัตถุ การศึกษาจะต้องสอนให้คนเห็นว่าความสุขเหล่านี้มนุษย์ก็มีได้ และให้อะไรบางอย่างที่เป็นพื้นแก่เขา เพื่อเขาจะแสวงหามั่นได้หากเขาเลือก และเขาคงไม่อาจเลือกได้ถ้าเราไม่เปิดหูเปิดตาเขา หากเราขัดเขี่ยดื้อหนึ่งและปิดบังอันอื่น เท่ากับเราไม่ให้โอกาสเขาเลือก ซึ่งก็คือปิดโอกาสเขาที่จะเป็นคนเคารพตนเอง

คนเคารพตนเองไม่มักน้อย ศาสนาพุทธก็มีได้สอนให้คนมักน้อย ความมักน้อย (อุปปีจตา) นั้น พระพุทธเจ้าสอนให้พระยัตเป็นหลักปฏิบัติ ส่วนภราวาสนั้น

ให้ยึดหลักความพอใจในสิ่งที่ตนเป็นของตน และในสิ่งที่ตนพามาได้ด้วยความสามารถ ศาสนาพุทธเพียงแต่สอนให้คนรู้จักประมาณกำลังความสามารถของตนเท่านั้น มิได้สอนให้คนซัดส่ายอยู่เฉยๆ ทั้งๆ ที่รู้ว่ามีความสามารถที่จะหาสิ่งต่างๆ เพิ่มขึ้นให้แก่ตนได้โดยชอบ คนที่รู้ตัวว่ามีความสามารถแต่อยู่เฉยๆ ไม่ใช่ความสามารถแสวงหาสิ่งที่ตนควรมิควรได้นั้น เป็นคนดูถูกตัวเอง ให้อะไรแก่ตนเองไม่

ความยุติธรรมเป็นลักษณะสำคัญของคนเคารพตนเอง คนเคารพตนเองต้องเคารพผู้อื่นด้วย เมื่อตนต้องการสิ่งใดก็อยากให้คนอื่นมีสิ่งนั้นด้วย เมื่ออยากให้คนอื่นมีสิ่งใด ก็รู้สึกว่าจะชอบธรรมที่ตนจะมีสิ่งนั้นด้วย คนที่เคารพตนเองแต่ไม่เคารพผู้อื่นนั้นเป็นทราชา คนที่เคารพผู้อื่นแต่ไม่เคารพตนเองนั้นเป็นคนไร้ค่า คนเคารพตนเองไม่เอาเปรียบใครโดยที่รู้สึกตัวว่ากำลังเอาเปรียบและความรู้สึกที่ว่าตนมิได้เอาเปรียบนั้น เปลี่ยนได้หลังจากรับฟังเหตุผลของผู้อื่น ในทางกลับกัน คนเคารพตนเองจะไม่ยอมให้ใครเอาเปรียบ ถ้าการเอาเปรียบนั้นมีชอบและเป็นสภาพจำยอม แต่ยอมรับการเสียเปรียบได้ ถ้าการยอมรับนั้นเกิดจากความตั้งใจของตนที่จะทำเช่นนั้น คนที่เอาเปรียบและยอมถูกเอาเปรียบเป็นคนดูถูกตัวเองทั้งคู่

ถ้าไม่รู้ตัวว่าตัวคือใคร คนเราจะเคารพตนเองไม่ได้ ตนเราเป็นอะไรหลายอย่าง แต่ที่สำคัญที่สุดอย่างหนึ่งคือเป็น ‘พลเมือง’ ในโลกสมัยใหม่เป็นการยากที่จะพ้นจากการเป็นพลเมือง คือเป็นสมาชิกของรัฐมิใช่เป็นแต่เพียงสมาชิกของสังคม รัฐย่อมมีระเบียบกำหนดสิทธิและหน้าที่ของพลเมือง คนเคารพตนเองจะต้องรู้จักสิทธิของรัฐ ของระบบเศรษฐกิจ ระบบการเมือง ในระดับพื้นฐาน ต้องรู้ว่าตนมีหน้าที่อะไร มีสิทธิอะไร คนเคารพตนเองต้องทำหน้าที่อะไร มีสิทธิอะไร คนเคารพตนเองต้องทำตามหน้าที่ และรักษาสีทธิของตน คนไม่ทำตามหน้าที่นั้นถือว่าตนมีค่าเหนือกว่าผู้อื่น คนที่ไม่รักษาสีทธิของตนนี้ ถือว่าผู้อื่นมีค่าเหนือตน ทั้งสองนี้มีใช้ลักษณะของผู้เคารพตนเอง ซึ่งถือว่าตนกับคนอื่นมีค่าเท่ากัน

สิทธิและหน้าที่ดังกล่าวเป็นระเบียบที่ออกโดยรัฐ เพื่อให้พลเมืองปฏิบัติ แต่ระเบียบเหล่านี้เป็นสิ่งที่เปลี่ยนได้ เรื่องนี้เราจะต้องสอนเยาวชนด้วย พลเมืองดีต้องติดตามเหตุการณ์บ้านเมือง ระเบียบกฎหมายก็ต้องเปลี่ยนไปตามสภาพการณ์ ระบบประชาธิปไตยซึ่งให้เสียงส่วนใหญ่เป็นผู้ชี้ขาดในการบัญญัติกฎหมายนั้น แม้จะมีจุดอ่อนหลายด้าน แต่เป็นระบบที่คนปกครองกันเอง ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญที่สุด คนซึ่งทำตามกฎที่ผู้อื่นออกนั้นเป็นทาสมิใช่เสรีชน เราจะไม่เรียกคนๆ หนึ่งว่าเป็นคนเคารพตนเอง ถ้ากฎที่เขาต้องปฏิบัติตามนั้นเขาไม่มีส่วนออก เป็นการอยู่ใต้อาณัติของผู้อื่นมิใช่อาณัติของตัวเอง กฎที่ผู้อื่นออกนั้นหากเราเห็นด้วยโดยไม่ถูกบังคับก็อาจถือได้ว่าเรามีส่วนออกด้วย กฎที่เราไม่เห็นด้วยแต่เป็นมติของเสียงส่วนใหญ่ก็ต้องถือว่าเป็นกฎที่เรามีส่วนออกด้วย อย่างไรก็ตาม ถ้ากฎที่เป็นมติของเสียงส่วนใหญ่ นั้น ขัดแย้งกับสำนึกของเราอย่างรุนแรง ถึงระดับหนึ่ง คนเคารพตนเองจะไม่ยอมทำตาม และจะยอมรับผลที่เกิดขึ้นจากการไม่ทำตามด้วย

เราต้องอบรมเยาวชนของเราให้พร้อมที่จะเป็นผู้นำ ในกาลข้างหน้า หากเขาเหมาะสมเราไม่ควรจงใจสร้างคนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งโดยเฉพาะเพื่อให้เป็นผู้นำ เพราะผู้นำที่ได้โดยวิธีนี้อาจเป็นทราชาได้ง่ายๆ แต่เราควรฝึกอบรมเยาวชนทั่วๆ ไปให้มีลักษณะกว้างๆ เป็นพื้น เช่นเป็นคนกล้าตัดสินใจ เป็นคนถือว่าสาธารณกิจเป็นกิจที่มีเกียรติสูงสุดอันหนึ่ง เป็นคนกล้ารับผิดชอบ เป็นคนมีวิจารณ์ญาณกว้าง มองเห็นว่าปัญหาต่างๆ นั้น มิได้ยู่โดดๆ แต่สัมพันธ์กับปัญหาอื่นอย่างแนบแน่น เป็นคนที่แยกออกกระหว่างสิทธิความเชื่อที่เป็นเรื่องส่วนตัวกับนโยบายของรัฐที่จะมาใช้กับคนทั่วไปและอื่นๆ อันที่จริงพลเมืองดีโดยทั่วไปก็ควรมีลักษณะเหล่านี้ และเราก็ควรจงใจสอนให้เยาวชนทั่วไปมีลักษณะเหล่านี้เท่าที่เป็นไปได้ จากพื้นอันอุดมสมบูรณ์แบบนี้ ผู้นำจะแตกหน่อขึ้นมาเอง ไม่ต้องไปจงใจสร้างโดยเฉพาะ

วิสัยอันหนึ่งของปุณฺณโดยทั่วไปคือ อยากเด่น คนเราอาจเด่นกว่าผู้อื่นได้หลายทาง เช่น ทรัพย์ เกียรติ

และอำนาจ สิ่งเหล่านี้ถ้าได้มาโดยความสามารถอันชอบ และใช้โดยชอบก็เป็นสิ่งน่าพึงปรารถนา สังคมที่คนเป็นจำนวนมากบำเพ็ญบุญและบำเพ็ญอำนาจคงไม่น่าอยู่นัก สังคมที่มีแต่คนบ้าเกียรตินั้นคงจะไม่ค่อยมีอันตราย เราควรเน้นสอนเยาวชนของเราให้แสวงหาเกียรติโดยไม่ต้องสอนให้เขารังเกียจทรัพย์ หรืออำนาจ เพราะนั่นเป็นไปไม่ได้ยากหรือเป็นไปไม่ได้เลย เกียรติเป็นอมิต แต่เป็นอามิสที่เบาบางเบียดเบียนผู้อื่นน้อย การสอนให้คนทำกิจการโดยไม่หวังผลเป็นของตนเลยนั้นเป็นอุดมคติซึ่งเป็นไปไม่ได้ยาก การสอนให้คนทำการโดยเห็นทรัพย์และอำนาจเป็นใหญ่เน้นสอนง่าย แต่สังคมคงอยู่อย่างไม่ค่อยสงบ เกียรติเป็นทางสายกลางควรปลูกฝังให้มากที่สุด

คนเคารพตนเองนั้นเมื่อมีเกียรติก็ไม่โอ้อวด ในขณะเดียวกันก็ไม่ด่อมตัวจนเกินเลย การโอ้อวดเป็นการดูถูกคนอื่น การด่อมตนเป็นการดูถูกตัวเอง เราควรสอนให้เยาวชนภูมิใจในตัวเอง แต่ควรเน้นให้ภูมิใจในสิ่งที่ตนได้ทำและได้เป็น มีใจในสิ่งที่ตนมี คำสรรเสริญของคนอื่นนั้นควรชื่นชม แต่ควรระวังคำสรรเสริญของคนเลว กับคำดูหมิ่นถ้าเห็นว่าไม่จริงต้องแสดงความไม่พอใจด้วยวิธีการและในระดับที่เหมาะสม แต่ไม่ควรจูนเขียวใช้อารมณ์ในลักษณะที่เป็นปฏิกิริยาตอบทันที ไม่ควรเก็บกดความโกรธแค้นใดๆ หรือสลับไปในทันทีทันใด การแสดงความไม่พอใจที่เหมาะสมเป็นการให้ความยุติธรรมแก่ตัวเอง

ในระบบประชาธิปไตย สิ่งที่มีอยู่อาจยกเลิกได้ สิ่งที่ยังไม่มีอยู่ก็อาจนำเข้ามาได้ การเปลี่ยนแปลงนี้เกิดได้จากการวิพากษ์วิจารณ์ และการวิพากษ์วิจารณ์จะเป็นผลดีต่อเมื่อ มีคนกล้าวิจารณ์ และรับฟังคำวิจารณ์ของผู้อื่น คนเคารพตนเองจะต้องปรับตัวเข้ากับสังคมถึงระดับหนึ่งซึ่งเป็นสิ่งจำเป็น แต่ต้องปรับตัวเข้ากับความต้องการมากกว่า คนกล้าวิจารณ์มีได้แปลว่าต้องดีทุกเรื่องซึ่งจะกลายเป็นคนจุกจิก คนเคารพตนเองต้องแยกได้ระหว่างเรื่องสำคัญกับเรื่องไม่สำคัญ และการวิจารณ์นั้นทำได้กับคนที่เราชอบกับคนที่เราชิงได้เท่าๆ กัน เพราะมิได้วิจารณ์คน แต่วิจารณ์ความคิด และการกระทำ

เราต้องสอนให้เยาวชนรู้ว่า คนเรามีใจเป็นเพียงสัตว์ชีววิทยา และสัตว์สังคมเท่านั้น แต่ยังเป็นมนุษย์ที่มีโลกของตัวเองด้วย คนมีความต้องการทางกายซึ่งได้จากวัตถุรอบตัว เช่น สัตว์โลกอื่นๆ มีความต้องการที่จะได้รับความสุขที่คนอื่น ๆ ในสังคมให้ เช่น เกียรติยศ ความอบอุ่น ฯลฯ แต่มนุษย์ก็ยังสามารถมีความสุขที่ตนเองให้แก่ตนเองได้ เช่น การเสียสละ การทำความดี เพื่อความดี การไม่ทำความชั่วแม้จะต้องเสียไปซึ่งความสุขทางวัตถุและทางสังคม เป็นต้น อย่างนี้เรียกว่าเป็นคนเคารพตนเองอย่างแท้จริง เพราะอยู่ใต้อาณัติของตัวเองมิใช่วัตถุหรือสังคม ความสุขแบบนี้เมื่อดำเนินไปสูงขึ้นไปเรื่อย ๆ ก็จะมีจุดที่สุดคือ นิพพาน

คนเคารพตนเองซึ่งมีลักษณะตามนัยที่กล่าวมานี้ เรียกได้ว่าเป็นชาวโลกย์ที่ดี ผู้เขียนเชื่อว่าคนที่มีลักษณะเช่นนี้ไปกันได้กับสังคมที่มีรูปแบบตามที่ได้อธิบายมา และหากเขาเพื่อความทุกข์ทางโลกย์เขาก็อาจหันเหชีวิตมาทางปรมัตถธรรมได้ ชีวิตทางโลกนั้นก็มีหลายทางให้เขาเลือก อย่างน้อยที่สุดก็สองทางใหญ่ ๆ คือ หนึ่ง เขาอาจเลือกทำกิจการสาธารณะ เช่น เป็นนักการเมือง เป็นข้าราชการ และเดินไปเรื่อย ๆ จนกระทั่งเป็นรัฐบุรุษ สอง เขาอาจเลือกเป็นคนธรรมดา เป็นพลเมืองดีคนหนึ่ง ประกอบอาชีพสุจริต สนใจกิจการบ้านเมือง หากความสุขทางวัตถุและความสุขส่วนตัวอื่นๆ โดยวิธีการที่ชอบ เป็นต้น ดังนั้น เมื่อเราสร้างเยาวชนให้เป็นคนเคารพตนเองแล้ว เขาอาจเลือกชีวิตแบบใดแบบหนึ่งได้ดังนี้คือ ชีวิตที่เน้นความสุขทางการเมืองอันได้แก่ เกียรติ ชีวิตที่เป็นความสุขทางเศรษฐกิจ อันได้แก่ ความอยู่ดีกินดี และชีวิตที่เป็นความสุขทางธรรมอันได้แก่ ความสงบใจ ซึ่งเมื่อดำเนินไปเรื่อย ๆ ก็อาจถึงจุดซึ่งเป็นชีวิตของพระอรหันต์ พระอรหันต์ต้องเป็นคนเคารพตนเอง แต่คนเคารพตนเองไม่จำเป็นต้องเป็นพระอรหันต์

๓ แนวทางในการจัดการศึกษา

สังคมในอุดมคติ และบุคคลในอุดมคติที่เสนอมานั้นคงมิได้เป็นจุดหมายปลายทางอันสูงสุดของ

ศาสนาพุทธ แต่ก็ขัดแย้งกับคติของพุทธ และเป็นจุดเริ่มต้นที่จะเดินไปสู่จุดหมายสูงสุดได้ ความจริงการเสนอสังคมในอุดมคติ และบุคคลในอุดมคติในรูปแบบอื่นๆ ที่ต่างไปจากนี้ก็อาจทำได้ แต่ผู้เขียนคิดว่ารูปแบบที่เสนอมานี้เหมาะสมกับสภาพปัจจุบันของไทย และจะขอใช้เป็นกรอบที่จะเสนอแนวทางในการจัดการศึกษาต่อไป

๓.๑ ความเสมอภาคทางการศึกษา

ในสังคมอุตสาหกรรมและที่กำลังพัฒนาอุตสาหกรรมโดยทั่วไป การศึกษาได้กลายเป็นเครื่องมือจำแนกฐานะทางเศรษฐกิจสังคมของคน ในประเทศอังกฤษซึ่งทางการจำแนกฐานะของคนเป็น ๖ ระดับนั้น ผลการวิจัยของมหาวิทยาลัยออกซฟอร์ด เมื่อ ค.ศ. ๑๙๗๒ พบว่าเกือบ ๙๐% ของผู้จบมหาวิทยาลัยได้ก้าวไปอยู่ในสองระดับแรก^๑ ในเมืองไทยเอง การมองด้วยตาเปล่าโดยไม่ต้องวิจัยก็จะได้ข้อมูลทำนองเดียวกัน คือ คนที่มีการศึกษาสูง มีโอกาสที่จะมีอาชีพที่ดีกว่า รายได้มากกว่า คนมีการศึกษาน้อย จะมียกเว้นก็เป็นส่วนน้อย ถ้าทุกคนมีโอกาสเท่าๆ กันก็จะเรียนสูงๆ แต่มีปัจจัยอื่นที่ทำให้บางคนเรียนได้บางคนเรียนไม่ได้ คนทั่วไปก็จะเห็นว่าเป็นการยุติธรรมและเสมอภาค แต่จากการสำรวจเราพบว่าผู้ที่ได้เข้าเรียนสูงๆ ส่วนใหญ่หรือเกือบทั้งหมดเป็นบุตรหลานของผู้มีฐานะดี ชื่อนี้ทำให้หลายคนรู้สึกว่ามีโอกาสไม่เสมอภาคทางการศึกษาเกิดขึ้น

เราลองสมมติว่า มีสังคมหนึ่งซึ่งมีระบบสังคมไม่เหมือนที่อื่น กล่าวคือ ระดับการศึกษาไม่เป็นเครื่องจำแนกชนชั้นของคน คนที่มีการศึกษาสูงมิได้มีความเป็นอยู่สูงกว่าคนมีการศึกษาน้อย มีปัจจัยอื่นเป็นเครื่องจำแนกฐานะของคน เราจะยังคิดหรือเปล่าว่ามีความไม่เสมอภาคทางการศึกษาเกิดขึ้น เมื่อบุตรหลานของผู้มีฐานะดี มีโอกาสเรียนสูงๆ น้อยกว่าบุตรหลานของผู้มีฐานะดี การแข่งขันเพื่อเรียนต่อสูงๆ จะเกิดขึ้นหรือไม่ ในเมืองไทยสมัยโบราณ วัดเป็นสถานศึกษาของประชาชนทั่วไป ทุกคนมีสิทธิไปเรียน จะเรียนสูงปานใดก็ได้ แต่ไม่ปรากฏว่ามีการแข่งขันกัน เพราะในสมัยนั้นการศึกษาไม่

มีส่วนทำให้ฐานะความเป็นอยู่ของคนสูงขึ้น ปัญหาเรื่องความไม่เสมอภาคก็ไม่เกิด

ความจริงก็คือว่า ปัญหาเรื่องความไม่เสมอภาคทางการศึกษานั้น เป็นเพียงบทแทรกของปัญหาเรื่องความไม่เสมอภาคทางสังคม ผู้ที่ต่อสู้เพื่อก่อให้เกิดความเสมอภาคทางการศึกษานั้น อันที่จริงแล้วต่อสู้เพื่อความเสมอภาคทางสังคม ถ้าคนที่ศึกษาน้อยมีโอกาสที่จะอยู่ดีกินดีเท่า หรือมากกว่าคนมีการศึกษามาก เขาจะยังเรียกร้องหาความเสมอภาคทางการศึกษาหรือไม่ ปัญหาที่จะต้องคิดก็คือ เราจะแก้ไขให้มีความเสมอภาคทางการศึกษามากขึ้น เพื่อให้มีความเสมอภาคทางสังคมมากขึ้น หรือว่าเราจะแก้ไขให้มีความเสมอภาคทางสังคมมากขึ้นเพื่อให้มีความเสมอภาคทางการศึกษามากขึ้น

วิธีหลังเป็นวิธีที่ไม่ซับซ้อน หากรัฐในสังคมนั้นจะใช้อำนาจเบ็ดเสร็จ สิ่งที่รัฐเบ็ดเสร็จอาจทำได้ก็เช่น ยกเลิกกิลด์ตลาด รัฐเป็นผู้กำหนดค่าจ้างงานทุกประเภทแทนการแลกเปลี่ยนอย่างเสรี คนทำงานด้วยสมองมีรายได้ใกล้เคียงกับคนทำงานด้วยมือ งานทุกอย่างรัฐเป็นนายจ้าง อธิบดีและผู้จัดการได้เงินเดือนไม่ต่างมากนักจากเสมียน แพทย์จะเรียกเงินจากคนไข้ตามใจไม่ได้ หรือตำรวจใช้อำนาจเบ็ดเสร็จน้อยลง ก็อาจใช้วิธีอื่น รัฐไม่ต้องเป็นนายจ้างทุกอย่าง แต่ใช้วิธีเก็บภาษีก้าวหน้าอย่างรุนแรง แรงจนกระทั่งว่า รายได้ที่เกิดจากงานที่ต้องอาศัยการมีความรู้สูงนั้นไม่คุ้มกับกำลังกาย กำลังสมอง และกำลังเงินที่ต้องลงทุนในการศึกษา ถ้าทำตามตัวอย่างสองวิธีนี้ การแข่งขันที่จะเรียนสูงๆ คงลดลง ปัญหาเรื่องความไม่เสมอภาคทางการศึกษาก็จะไม่เกิด คนที่อยากเรียนสูงๆ ก็จะเหลือเพียงผู้สนใจความรู้เพื่อความรู้ คือ เห็นว่าความรู้มีค่าในตัวเอง แต่รัฐเบ็ดเสร็จแบบนี้จำกัดเสรีภาพมากเกินไป การแก้ไขปัญหานี้หากปัญหาเรื่องความไม่เสมอภาคยังไม่รุนแรงถึงที่สุด ก็ไม่ควรนำมาใช้

การแก้ปัญหานี้แนวแรกเป็นสิ่งที่ประเทศเสรีประชาธิปไตยพยายามทำ คือ หาทางให้คนด้อยโอกาสมีโอกาสที่จะศึกษามากขึ้น เพื่อเขาจะเสมอภาคกับคนอื่นมาก

ขึ้น คนโดยทั่วไปคงไม่คิดว่าเป็นการยุติธรรมที่ผู้จัดการและอธิบดีจะได้เงินเดือนเท่ากับเสมียน แต่ในเวลาเดียวกัน คนจำนวนไม่น้อยก็มีความรู้สึกที่ไม่เป็นการยุติธรรมที่เสมียนต้องเป็นเสมียนเพราะไม่มีโอกาสที่จะแสดงความสามารถในการศึกษาหาความรู้เลย เพราะพ่อแม่มีฐานะยากจน จึงควรหาทางเพิ่มโอกาสให้คนเหล่านี้ การให้โอกาสแก่บุตรหลานของคนยากจนมากขึ้นทำให้หลายทาง เช่น สถานศึกษาทุกระดับไม่เก็บค่าเล่าเรียน หนังสือและอุปกรณ์การศึกษาอื่นๆ แจกฟรี มีอาหารกลางวันฟรี (อาจรวมทั้งอาหารเช้าและเย็น) ค่าเดินทางไปกลับฟรี แต่นี่สังคมหลายแห่งคงทำไม่ได้อยู่แล้ว แต่ถ้าหากต้องการให้เท่าเทียมกันมากกว่านี้อาจชดเชยเงินให้แก่พ่อแม่ที่ยากจน ซึ่งต้องให้เด็กช่วยทำงานเพิ่มรายได้ให้ครอบครัว

แม้ทำได้หมดตามที่กล่าวข้างต้นก็ได้หมายความว่าความเสมอภาคที่แท้จริงเกิดขึ้น เพราะยังมีสิ่งอื่นที่ไม่เท่ากันเช่น แรงงูใจ ครอบครัวคนชั้นกลางขึ้นไปมักจะกระตุ้นให้บุตรหลานของตนเห็นความสำคัญของการเรียนมากกว่าครอบครัวคนจน เด็กจึงมีความมุ่งมั่นและความขยันเรียนไม่เท่ากัน สิ่งแวดล้อมทางกายภาพที่บ้านก็ไม่เท่ากัน ความสะดวกสบายในบ้านคนมีย่อมเอื้ออำนวยให้เด็กเรียนได้ดีกว่าเด็กยากจน อุปกรณ์การศึกษาซึ่งมีอยู่มากมายนั้น บุตรหลานคนมีย่อมมีโอกาสซื้อมากกว่าเด็กยากจน และแม้ว่ารัฐสามารถจัดสิ่งเหล่านี้ให้เท่ากันได้ (ซึ่งเกือบเป็นไปไม่ได้) ความไม่เท่าเทียมกันก็เกิดขึ้นตั้งแต่เด็กปฏิสนธิในครรภ์มารดาแล้ว เด็กที่เกิดในท้องของแม่ที่ฐานะดี ย่อมมีโอกาสพัฒนาร่างกายรวมทั้งสติปัญญาดีกว่าเด็กที่เกิดในท้องของแม่ที่ยากจน

แม้เราจะแก้ไขสิ่งนี้ได้อีก ความไม่เท่าเทียมก็ยังคงมีอยู่คือ โครงสร้างทางชีววิทยา เด็กที่เกิดมาไม่เพียงแตกต่างกันทางร่างกายเท่านั้นทางอารมณ์และความสามารถทางสติปัญญาก็ต่างกันด้วย สมมติเราสามารถแก้ไขความไม่เท่าเทียมทุกด้านที่กล่าวมาได้ ปัญหาก็คือความ

ไม่เท่าเทียมเรื่องสติปัญญาโดยกำเนิดมีทางแก้ไขหรือไม่ คำตอบก็คือมีระดับหนึ่ง เช่น ให้ความดูแลเอาใจใส่เด็กที่ปัญญาด้อยมากกว่าเด็กปัญญาดี มีอุปกรณ์พิเศษครูพิเศษ ฯลฯ แต่การแก้ไขเรื่องนี้ทำได้ถึงระดับหนึ่งเท่านั้น เพราะเมื่อถึงที่สุดเด็กบางคนก็จะเรียนเก่งกว่าบางคน ทั้งๆ ที่มีความพยายามเท่ากัน ดังนั้นสติปัญญาโดยกำเนิดก็จะกลายเป็นสิ่งเดียวที่จะตัดสินว่าใครควรมีสถิเรียนสูงๆ ซึ่งก็หมายความว่า มีโอกาสจะมีความเป็นอยู่ ดีกว่าผู้อื่น

คนจำนวนไม่น้อยคงคิดว่านี่ยุติธรรมแล้ว แต่ถ้ามีคนถามเราว่า ทำไม ก. จึงมีสิทธิที่จะเสพสุขมากกว่า ข. โดยที่ ก. และ ข. ต่างกันเพียงมีสิ่งที่มิดิตตัวมาตั้งแต่เกิดไม่เท่ากัน ถ้าจะรับว่าเป็นการชอบธรรมที่จะใช้สิ่งที่มิมากับตัวตั้งแต่เกิด (ในกรณีนี้คือสติปัญญา) เป็นเครื่องจำแนกฐานะของคน ก็ต้องรับด้วยว่าฐานะพ่อแม่ก็เป็นสิ่งชอบธรรมที่จะจำแนกฐานะของคน เพราะฐานะของพ่อแม่เป็นสิ่งที่มิดิตตัวคนเราตั้งแต่เกิดเหมือนกัน แต่คนทั่วไปจะรู้สึกว่าการที่ ค. ได้เรียนสูงกว่า ง. และในที่สุดมีความเป็นอยู่ดีกว่านั้นไม่เสมอภาคถ้าพ่อแม่ของ ค. มีฐานะดีกว่า ง. ทั้งๆ ที่ ค. และ ง. มีสติปัญญาโดยกำเนิดเท่าเทียมกัน

ปัญหาเรื่องความเสมอภาคไม่ง่ายอย่างที่เราคิด ปัญหาที่ผู้เขียนอภิปรายมานี้เป็นปัญหาด้านทฤษฎีปัญหาด้านปฏิบัติยังมีอีกมาก ซึ่งไม่ขอพูดถึง อันที่จริงวิธีที่ชอบธรรมที่สุดคือการจับสลาก แต่นี่ขัดกับความรู้สึกของคนทั่วไป และอาจก่อให้เกิดปัญหาด้านอื่นตามมา

การแก้ไขจุดต่างๆ ที่จะก่อให้เกิดความเสมอภาคทางโอกาสในเรื่องการเรียนสูงๆ ขึ้นไปนั้น จะแก้ที่จุดจุดใดบ้างย่อมขึ้นอยู่กับปรัชญาสังคมของแต่ละแห่ง แต่ตรงนี้มีปัญหาเกี่ยวกับเรื่องความเสมอภาคทางสังคมที่ต้องพิจารณา ความเสมอภาคทางสังคมมองได้สองด้าน คือ โอกาส กับผลลัพธ์จริงๆ ที่เกิดขึ้น พวกแรกเห็นว่า จัดโอกาสให้คนเท่ากันมากที่สุด ถ้าผลออกมา

ปรากฏว่าคนไม่เท่าเทียมกันก็แล้วไป พวกหลังเห็นว่า การจัดโอกาสตั้งว่านั้นมีปัญหามาก ควรดูแลและจัดการ สังคมเพื่อให้เกิดผลจริง ๆ ว่าคนเราเท่าเทียมกันมากที่สุด

ผู้เขียนคิดว่า ความเห็นทั้งสองนี้ไม่จำเป็นต้องขัดกัน ในเมืองไทยเราควรใช้ทั้งสองวิธี การแก้ไขให้เกิดความ เท่าเทียมในโอกาสทางการศึกษานั้น เอาแค่ว่า สถาบัน ของรัฐไม่เก็บค่าเล่าเรียน อุปสรรคการศึกษาที่จำเป็นฟรี มีทุนเรียนเก่ง รัฐจัดให้คนยืมเงินไปเล่าเรียนได้โดยไม่ เสียดอกเบี้ย และหากใครจบแล้วออกไปทำงานเพื่อ สาธารณประโยชน์ อาจไม่ต้องส่งเงินคืนทั้งหมด หรือ บางส่วน จัดตั้งมหาวิทยาลัยเปิดขึ้นมาอีกให้ครบทุกภาค เพราะใช้เงินน้อย แต่มีผลทั้งซึมลึกและกว้างไกล เป็นที่ แน่ใจว่าแม้เราทำได้ทั้งหมดนี้ โอกาสทางการศึกษา ของคนก็ยังไม่เท่ากันอยู่ดี แต่ความเท่าเทียมทางการ ศึกษาคงมีใช้สิ่งมีค่าสูงสุดในสังคม อย่างน้อยก็ไม่มากกว่า ความเท่าเทียมในด้านความเป็นอยู่

ถ้าจุดประสงค์ของการเพิ่มโอกาสให้คนทั่วไปได้ เรียนสูง ๆ ขึ้นเป็นอย่างที่ผู้เขียนคิด คือต้องการให้ความ เป็นอยู่ของผู้คนเท่าเทียมกันมากขึ้น ทำไมเราจึงไม่เอา เงินและทรัพยากรอื่น ที่จะใช้ในการเพิ่มโอกาสที่ว่านั้น มาดำเนินการเพื่อให้ความเท่าเทียมในความเป็นอยู่เกิด เป็นผลจริง ๆ ขึ้นด้วย ผู้เขียนคิดว่าเราควรทำทั้งสองด้าน ทรัพยากรที่จะนำไปเพิ่มโอกาสทางการศึกษานั้น บางที เอามาใช้เป็นสวัสดิการแก่คนทั่วไปโดยตรง อาจทำให้ ความเสมอภาคในสังคมเกิดขึ้นได้ดีกว่า แต่เราจะละเลย ความเสมอภาคในโอกาสทางการศึกษาไม่ได้ เพราะแม้ ในสังคมสมัยใหม่ การศึกษาจะเป็นเครื่องมือสำคัญที่จะ ทำให้ความเป็นอยู่ของผู้ศึกษาดีขึ้น แต่การศึกษาก็มีค่า โดยตัวมันเองด้วย แต่การคำนึงถึงค่าที่ว่านี้ไม่ควรทำให้ เราเห็นค่าของความเสมอภาคทางสังคมน้อยลง

๓.๒ เสรีภาพทางการศึกษา

ปัจจุบันในสังคมไทย รัฐเป็นผู้จัดการศึกษา และ ควบคุมด้วย เอกชนก็มีเสรีภาพที่จะจัดการศึกษา แต่

ต้องอยู่ภายใต้การควบคุมของรัฐ ก่อนที่เราจะพิจารณา ว่าสิ่งที่เป็นอยู่ในปัจจุบันสอดคล้องกับปรัชญาสังคมที่ เราเสนอไว้หรือไม่ลองสำรวจแนวทางอื่น ๆ ว่าเป็นอย่างไร แนวทางที่เป็นไปได้แนวทางหนึ่งก็คือ รัฐเท่านั้นที่จัดการ ศึกษาได้และควบคุมด้วย เอกชนไม่มีสิทธิจัดการศึกษา วิธีนี้เป็นวิธีของรัฐอำนาจเบ็ดเสร็จ ซึ่งมีอุดมการณ์ ของรัฐอย่างใดอย่างหนึ่งตายตัวและรัฐใช้ระบบการศึกษา หล่อหลอมเยาวชนให้เป็นไปในทางนั้น เยาวชนจะถูก ครอบงำเพียงใดก็สุดแต่รัฐเห็นสมควร ที่จะปล่อยให้เกิด ความหลากหลายในเรื่องใด และหลอมความเหมือนกัน ในเรื่องใด วิธีการของรัฐเบ็ดเสร็จมิใช่จะชั่วร้ายไป ทั้งหมด เช่น รัฐเบ็ดเสร็จที่มีอุดมการณ์มุ่งความ เสมอภาคอาจทำเรื่องนี้ได้สำเร็จมากกว่ารัฐเสรีประชา-ธิปไตย แต่ก็เป็นการเสี่ยงเพราะรัฐเบ็ดเสร็จอาจมีอุดม-การณ์อื่นก็ได้ อีกประการหนึ่งที่สำคัญคือแม้รัฐจะใช้ อำนาจเบ็ดเสร็จเพื่อความเสมอภาคและทำได้สำเร็จ แต่ การละเลยเสรีภาพโดยสิ้นเชิงเป็นสิ่งที่รับไม่ได้ ปรัชญา สังคมที่เราเสนอย่อมให้มีความไม่เท่าเทียมทางสังคมถึง ระดับหนึ่งได้ โดยที่ต้องยอมให้มีเสรีภาพได้ระดับหนึ่ง

อีกแนวทางหนึ่งก็เช่นรัฐไม่จัดการศึกษา และไม่ ควบคุมการศึกษา คือ เปิดเสรีเต็มที่ ถ้าเมืองไทยยัง พัฒนาประเทศโดยใช้ระบบตลาดเป็นกลไกในการแลก-เปลี่ยน เปิดให้คนแข่งขันอย่างเสรี เปิดประเทศกว้าง เกือบสุดขีดอย่างในปัจจุบัน ความเสมอภาคทั้งทางการ ศึกษาและทางสังคมจะต้องลดลงอย่างแน่นอน คนมี ฐานะดีก็จะซื้อของกินของใช้ที่ฟุ่มเฟือยทุกอย่าง ทั้งที่ สั่งจากต่างประเทศ และที่ผลิตเองในประเทศ คนทั่วไป ก็จะต้องแสวงหาเงินเพื่อจะได้เอามากๆ สาขาวิชาความรู้ ที่ตลาดให้ค่าตอบแทนสูงก็จะได้รับความนิยม เอกชน ก็จะแข่งขันเปิดสอนเพื่อให้คุณภาพดีที่สุด การนี้ต้อง ลงทุนมากจึงต้องเก็บค่าเล่าเรียนแพง บุตรหลานคน ฐานะดีเท่านั้นจึงจะมีโอกาสเข้าเรียน ช่องว่างระหว่าง คนมีกับคนจนก็จะกว้างออกไปเรื่อย ๆ สังคมไทยก็จะ แดกออกเป็นสอง ความตึงเครียดต้องเกิดขึ้นอย่างแน่นอน

ความจริงในเมืองไทยสมัยโบราณ รัฐก็ไม่ได้จัดการศึกษาและไม่ควบคุมด้วย การศึกษาของคนทั่วไปอยู่ที่วัด ซึ่งมีไต่ของค์กรของรัฐ แต่สมัยนั้นการศึกษายังไม่เป็นเครื่องมือที่จะทำให้ความเป็นอยู่ของผู้คนต่างกัน ปัญหาดังที่กล่าวจึงไม่เกิด

ถ้ารัฐปล่อยให้เอกชนจัดการศึกษาทั้งหมด โดยที่รัฐไม่จัดและไม่ควบคุมเลย การพัฒนาสังคมตามแนวปรัชญาสังคมใดๆ ก็เป็นไปได้ ยกเว้นแนวทางเสรีนิยมสุดขีด แต่จริงๆ แล้ว เสรีนิยมสุดขีดไม่มีอุดมการณ์ในแง่เนื้อหา มีแต่ในแง่รูปแบบ เพราะถือว่าใครทำอะไรก็ได้ เพียงแต่อย่าละเมิดสิทธิและเสรีภาพผู้อื่นที่จะทำอย่างเสรีบ้าง รัฐเสรีนิยมสุดขีดไม่สนใจเรื่องความเสมอภาค เพราะถือว่าเมื่อใดก็ตามที่คนตกลงแลกเปลี่ยนกันด้วยความสมัครใจ เมื่อนั้นก็เกิดความเสมอภาคแล้ว

ปรัชญาสังคมที่เราเสนอนั้นคือการบริโภคระดับกลาง การพึ่งตนเอง สมดุลย์ระหว่างปัจเจกนิยมกับสหนิยมระหว่างความเสมอภาคและเสรีภาพ เหล่านี้เป็นอุดมการณ์ที่มีเนื้อหา หากรัฐไม่เข้ามาจัดและควบคุมการศึกษาบ้างแล้ว อุดมการณ์เหล่านี้คงเป็นไปได้ยาก อุดมการณ์ที่จะบรรลุผลก็จะเป็นด้านเสรีภาพอย่างเดียว ตัวอย่างเช่น อุดมการณ์ในการพึ่งตนเองและการบริโภคระดับกลางนั้น เราต้องการความรู้บางอย่างซึ่งไม่เหมือนกับความรู้ที่สังคมที่มีอุดมการณ์ทางเศรษฐกิจต่างออกไป ต้องการ ความรู้แบบนี้หากรัฐไม่ดูแลจัดให้มีขึ้น เอกชนคงไม่สนใจ เอกชนคงสนใจความต้องการของตลาด ดังกล่าวมาแล้ว แม้ในสังคมไทยปัจจุบัน ความเสมอภาคทางการศึกษาและทางสังคมจะยังไม่ถึงขีดที่หลายคนอยากเห็น แต่ถ้ารัฐเลิกจัดการศึกษาโดยปล่อยให้ทุกสิ่งดำเนินไปตามแนวปัจจุบันความเสมอภาคจะน้อยลงกว่านี้ เสรีภาพของปัจเจกชนเป็นสิ่งดี แต่สังคมก็มีความต้องการบางอย่าง ซึ่งต่างออกไปจากความต้องการของปัจเจกชน ความต้องการนี้จะบรรลุผลได้ก็ต่อเมื่อคนทั่วไปในสังคมมีความรู้และทักษะบางอย่าง ความรู้เหล่านี้เอกชนอาจไม่ยอมจัดสอนเพราะไม่เห็นผลตอบ

แทน คนก็อาจไม่ยอมเรียน เพราะไม่เห็นผล ซึ่งจะเกิดกับตัวทันทีทันใด

การศึกษามาบังคับบังคับจึงยังเป็นสิ่งจำเป็นอยู่อย่างน้อยก็ในระดับหนึ่ง การศึกษาภาคบังคับนั้นเป็นประโยชน์ทั้งแก่ปัจเจกชนและแก่รัฐ ส่วนที่เป็นประโยชน์แก่รัฐนั้น ถ้าจัดเหมาะสมก็จะเป็นประโยชน์แก่ปัจเจกชนทางอ้อมด้วยความแตกต่างกันที่เกิดจากเสรีภาพของปัจเจกชนนั้น เป็นของดี แต่ถ้ามีแต่ความหลากหลายหลากลว้นๆ โดยไม่มีแกนร่วมรองรับ ความหลากหลายเหล่านั้นเองก็จะมีไม่ได้ ในเมืองไทยซึ่งคนส่วนใหญ่ที่ด้อยโอกาสยังไม่มีเส้นทางสังคมมากนัก หากรัฐไม่ทำตัวเป็นพ่อที่ตีบ้างแล้ว เสรีภาพของปัจเจกก็จะก่อให้เกิดความหลากหลายหลากแต่กับคนส่วนน้อยเท่านั้น การจัดการศึกษาที่เหมาะสมโดยรัฐแก้ไขสิ่งเหล่านี้ได้ มีให้รัฐเลิกจัดการศึกษา

แต่เพื่อมิให้เป็นการละเลยเรื่องเสรีภาพ เมื่อรัฐบังคับให้คนศึกษาถึงระดับหนึ่งแล้ว พันระดับนี้ไปรัฐต้องเปิดเสรีบ้าง การศึกษาพันระดับภาคบังคับ รัฐยังควรจัดต่อไป เพื่อให้อุดมการณ์ทางสังคมเกิดเป็นจริงขึ้น และปล่อยให้เอกชนจัดอย่างเสรีด้วย ถ้าการจัดนั้นไม่ขัดขวางอุดมการณ์ทางสังคมที่เป็นเป้าหมาย

๓.๓ หลักสูตร

ว่าถึงเรื่องหลักสูตรก็มีปัญหาสำคัญที่ต้องพิจารณา เช่น เรามีสิทธิอันชอบธรรมที่จะใช้หลักสูตรบังคับหรือไม่ เนื้อหาหลักสูตรควรเป็นอย่างไร จึงจะสอดคล้องกับปรัชญาสังคม และลักษณะของบุคคลที่พึงประสงค์

ในสังคมแบบเสรีนิยมสุดขีด การที่จะบังคับให้คนเรียนหนังสือและบังคับให้เรียนเนื้อหาตามที่ผู้อื่นกำหนด คงหาเหตุผลมาสนับสนุนได้ไม่มากนัก แม้เด็กจะยังไร้เดียงสา พ่อแม่น่าจะมีสิทธิกำหนดเนื้อหาการเรียนของเด็กมากกว่ารัฐ แต่ในสังคมกึ่งปัจเจกนิยมกึ่งสหนิยมที่เราเสนอ รัฐมีสิทธิทำตัวเป็นบิดาถึงระดับหนึ่ง ในสังคมลักษณะนี้คนมีอุดมการณ์บางอย่างร่วมกันในแง่เนื้อหา

มีข้อเสนอในรูปแบบ การที่จะบรรลุอุดมการณ์ร่วมกันนี้ จำเป็นที่จะต้องมีการออกแบบกว้างๆ ให้คนเดินไปในแนวเดียวกัน เมื่อตั้งอุดมการณ์อย่างใดอย่างหนึ่งเป็นเป้าหมาย ก็ต้องมีบางสิ่งเอื้ออำนวยและบางสิ่งขัดขวางที่จะให้เดินไปถึงเป้าหมาย การศึกษาภาคบังคับจึงจำเป็น แต่การศึกษาภาคบังคับ ซึ่งสนองความต้องการของรัฐนั้น ความจริงก็สนองผลประโยชน์ของคนทั่วไปทางอ้อม นอกจากนั้นการศึกษาภาคบังคับยังสนองความต้องการของเด็กโดยตรงด้วย ในโลกสมัยใหม่มีความรู้อย่าง (เช่น อ่าน เขียน เลข) ซึ่งถ้าไม่รู้แล้วก็ยากที่บุคคลจะพัฒนาศักยภาพของตัวเองให้ถึงระดับที่ควรได้ ไม่ว่าเขาจะอยู่ในสังคมรูปแบบใดก็ตาม

เด็กทุกคนในระดับประถมศึกษาควรเรียนเหมือนกันหมด อ่าน เขียน เลข นั้นต้องเรียนแต่ไม่ต้องเน้นมาก เขาไวโตน้อยค่อยเร่งก็ได้ นอกจากนี้แล้วเด็กควรต้องมีความรู้อื่นอีก ซึ่งไม่จำเป็นต้องรู้หนังสือก็เรียนได้ ความรู้ที่จะต้องสอนเด็กก็คือให้เขารู้จักตัวเอง การรู้จักตัวเองนั้นแยกได้ ๓ ด้าน คือ หนึ่งรู้ความสัมพันธ์ระหว่างตนเองกับผู้อื่นในสังคม สอง รู้ความสัมพันธ์ระหว่างตนเองกับโลกกายภาพ สาม รู้จักความสัมพันธ์ระหว่างตนเองกับตัวเอง

การสอนให้รู้จักความสัมพันธ์ระหว่างตนเองกับผู้อื่นนั้นสอนได้โดยการจัดกิจกรรมและการสนทนา การเล่นกีฬา การทำงานร่วมกัน จะช่วยให้เด็กเรียนรู้ว่าคนเราจะอยู่ลำพังไม่ได้ และการที่จะอยู่ร่วมกับผู้อื่นนั้นต้องยอมรับผิดชอบต่อบางอย่าง กติกานี้มีทั้งระดับครอบครัว ชั้นเรียน โรงเรียน กีฬา สังคม รัฐ เป็นต้น เด็กจะได้เรียนรู้ว่าการเป็นสมาชิกของอะไรบางอย่างเป็นสิ่งจำเป็น และการเป็นสมาชิกนี้ทุกคนจำเป็นต้องทำตัวให้เล็กลง แต่ในเวลาเดียวกันทุกคนก็ได้ความพอใจบางอย่างจากการเป็นสมาชิกที่ดี

มนุษย์เรามีความต้องการทางกาย เราสนองความต้องการนี้ได้ด้วยการเข้าใจโลกกายภาพที่อยู่ล้อมรอบตัวเรา การสอนให้เด็กเข้าใจธรรมชาติไม่ควรสอนผ่านตัว

หนังสืออย่างเดียว ควรสอนจากของจริงด้วย ไม่ต้องเป็นกังวลว่าเด็กจะรู้น้อย การเรียนจากของจริงเด็กจะได้ประสบการณ์ ซึ่งจะช่วยให้เขาเข้าใจสิ่งใหม่ๆ ที่เขาพบเห็นด้วยตัวเอง หัดให้เด็กปลูกต้นไม้ เลี้ยงสัตว์ เลี้ยงไม้ปรุงอาหาร หรืองานอื่นๆ ที่ใช้มือกระทำการกับวัตถุสิ่งของ การฝึกหัดเหล่านี้จุดหมายใหญ่มีได้อยู่ที่จะทำให้เด็กทำเพื่อประกอบอาชีพได้ แต่ให้รู้จักร่างกายของตน โดยผ่านกิจกรรมที่ทำกับวัตถุ เป็นรูปหนึ่งของการแสดงออกซึ่งตัวตน

มนุษย์ต้องอยู่กับคนอื่นและกับธรรมชาติ แต่มนุษย์ก็ต้องอยู่กับตัวเองด้วย มนุษย์มีจิตใจซึ่งแสดงออกในรูปแบบต่างๆ ได้ เช่น ศิลปะ ศาสนา ศิลธรรม และการงานที่ไม่มีประโยชน์ใช้สอยโดยตรง นี่เป็นโลกอีกโลกหนึ่งของเด็ก (และของคนทุกคน) เป็นโลกภายในโลกส่วนตัว ซึ่งคนสามารถชื่นชมความเป็นคนของตัวเองได้ เราควรสอนให้เด็กรู้จักโลกนี้ หัดให้เด็กคิดจินตนาการ ฝัน แล้วหัดให้เด็กกลับมาดูความเป็นจริง เราต้องสอนให้เขาว่าเขาไม่ใช่เพียงสัตว์ชีววิทยา และสัตว์สังคม

ในระดับประถมศึกษาวิชาเลือกไม่น่าจะมี แต่ถ้าความแตกต่างระหว่างท้องถิ่น ทำให้เกิดความเหมาะสมที่จะมีวิชาเลือก ก็ต้องเลือกในกลุ่มเดียวกัน เช่นเลือกกีฬาประเภทใดประเภทหนึ่งในหมวดกีฬา เลือกการงานที่ทำด้วยมืออย่างใดอย่างหนึ่งในกลุ่มการงานด้วยกัน เป็นต้น การเลือกต้องไม่ทำให้เกิดการแบ่งเป็นสายสามัญ อาชีวะ หรืออื่นๆ หลักสำคัญก็คือ ไม่เน้นวิชาการ ไม่เน้นวิชาสามัญ ไม่เน้นว่าจะต้องออกไปประกอบอาชีพได้ แต่เน้นการทำงานด้วยมือการร่วมมือกันในการทำกิจกรรม กีฬา ศิลปะ ศิลธรรม การสอบนั้นยังมีอยู่ แต่ไม่เน้นการแข่งขันกับผู้อื่น แต่เน้นการแข่งขันกับตัวเอง ดูว่าตัวเองพัฒนาขึ้นเพียงใด

ปัญหาที่จะเกิดขึ้นก็คือ เด็กที่เรียนตามหลักสูตรนี้จะไม่เก่งวิชาการ แต่สังคมที่จะบริโภคระดับกลาง ฟังตนเอง และไม่เปิดประเทศทั้งหมดแข่งขันกับชาติอื่น ก็ไม่จำเป็นที่จะต้องมีคนเก่งวิชาการอะไรนักหนา สังคม

ถึงสนิยมของเราต้องการคนที่สำนึกอยู่ร่วมกับผู้อื่นมากกว่าคนเก่งวิชาการซึ่งมีแต่แรงกระตุ้นที่จะแข่งกับผู้อื่นแรงกระตุ้นนี้ คนมีอยู่มากโดยธรรมชาติแล้ว การศึกษาค้นคว้าทางซอลลงบ้าง ปัญหาอีกประการหนึ่งก็คือ ถ้าการสอบเข้าเรียนระดับมัธยมและอุดมศึกษาเป็นการสอบเนื้อหาวิชาการดังปัจจุบัน ก็จะมีโรงเรียนเอกชนรวมทั้งโรงเรียนของรัฐบางแห่งหาทางเน้นวิชาการ เพื่อจะให้เด็กของตนสอบเข้าเรียนในโรงเรียน หรือมหาวิทยาลัยดีๆ ได้ จึงจะต้องมีการปรับปรุงการสอบเพื่อคัดเลือกคนเข้าเรียนในชั้นสูงขึ้นไป ซึ่งจะกล่าวภายหลัง

เด็กทุกคนควรมีโอกาสเรียนจนจบมัธยมศึกษา โดยการช่วยเหลือของรัฐ หลักสูตรมัธยมศึกษาก็จะเหมือนกันสำหรับทุกคน ไม่เปิดโอกาสให้มีการเลือกกระหว่างสามัญ-อาชีวะ หรือ ระหว่างวิทยาศาสตร์-ศิลปศาสตร์ หลักสูตรมัธยมไม่เน้นสามัญศึกษา ไม่เตรียมคนเพื่อเรียนมหาวิทยาลัย วิชาต่างๆ ที่เรียนระดับประถมนั้นก็เรียนต่อให้สูงขึ้นให้เข้าใจลึกซึ้งขึ้น และให้วิเคราะห์ปัญหาด้วยตัวเองได้มากขึ้น ที่สำคัญคือ ทุกคนต้องเรียนวิชาชีพจำนวนหนึ่ง ประกอบการทำงานที่ใช้ความรู้ระดับกลางได้ วิชาชีพนี้น่าจะมีปริมาณหนึ่งในสามของหลักสูตรทั้งหมด การสอนวิชาชีพไม่เน้นความชำนาญเฉพาะเจาะจงอย่างใดอย่างหนึ่ง แต่สอนพื้นฐานแล้วให้ไปประยุกต์กับของจริงที่จะประสบในการทำงาน มีความสามารถปรับตัว ไปฝึกเพิ่มเติมเล็กน้อยก็ทำงานได้

เด็กที่จบตามหลักสูตรนี้ ส่วนใหญ่คงไม่เก่งวิชาการ และคงไม่พร้อมที่จะไปเรียนวิชาการระดับสูงๆ ที่สอนในมหาวิทยาลัยในปัจจุบัน แต่นั่นก็มีใช้สิ่งที่เราต้องการ สังคมที่อยากพึ่งตนเอง บริโศระดับกลาง ต้องการคนระดับกลางเป็นจำนวนมากกว่าคนความรู้ระดับสูง งานส่วนใหญ่ที่สังคมจะสร้างขึ้นก็คงเป็นงานระดับกลาง ใช้เทคโนโลยีที่ 'เหมาะสม' คือ ใช้ความรู้ระดับกลางปรับปรุงทรัพยากรที่มีอยู่ในประเทศให้เป็นของกินของใช้ระดับกลางขึ้นมา แต่เป็นสิ่งที่ทุกคนมีได้ มีใช้ใช้ความรู้ระดับสูงผลิตสินค้าระดับสูง แต่คนจำนวนน้อยนิดเท่านั้นที่มีได้ ดังเป็นอยู่ในปัจจุบัน

ปัญหาสำคัญอันหนึ่งของการศึกษาไทยก็คือ ในขณะที่รัฐประสบความสำเร็จในการชักจูงมวลชนให้เข้าสู่ระบบการศึกษาอันทันสมัย แต่รัฐไม่ประสบความสำเร็จที่จะชักจูงมวลชนได้เข้าสู่ระบบเศรษฐกิจอันทันสมัยได้ ในสังคมอุตสาหกรรมที่ก้าวหน้าแล้วความต้องการกำลังคนระดับสูงมีมาก โรงเรียนมัธยมเตรียมคนเข้าฝึกเพื่อเป็นกำลังคนระดับนี้ ในเมืองไทยคนส่วนใหญ่อยู่ในระบบเศรษฐกิจล่าช้า แม้มัธยมศึกษาเตรียมคนสำหรับระบบเศรษฐกิจก้าวหน้า มัธยมศึกษาจึงเป็นส่วนเกิน คนจำนวนน้อยเท่านั้นที่ตีบตัวเข้าไปสู่ระบบเศรษฐกิจก้าวหน้า ซึ่งเป็นส่วนนิดเดียวของสังคมไทยได้ หลักสูตรที่เสนอมานี้จะเหมาะสมกับสังคมไทย หากตั้งใจที่จะพัฒนาประเทศ โดยทำให้คนส่วนใหญ่เข้าสู่ระบบเศรษฐกิจระดับกลาง แต่หากไม่ตั้งใจทำเช่นนี้ หลักสูตรนี้ก็เปล่าประโยชน์เหมือนกับโครงการโรงเรียนมัธยมแบบประสมซึ่งล้มเหลวมาแล้ว

ในระดับอุดมศึกษา หลักสูตรก็ได้มีไว้เพื่อผลิตนักวิชาชีพ 'ชั้นสูง' วิชาชีพที่สูงกว่าระดับมัธยมศึกษา นั่นคือ วิทยาลัยเทคนิคควรเป็นผู้สอน ทั้งนี้เป็นการเตรียมเพื่อว่าจะได้ยกการบริโภคระดับกลางขึ้นไปอีก การบริโภคระดับที่สูงขึ้นไปมิได้เป็นสิ่งเลวร้ายในตัวเอง มันเลวร้ายถ้าไม่พึ่งตนเอง และถ้าคนส่วนใหญ่ไม่อาจเข้าถึงได้ หากเขาประสงค์ แต่มีชื่อว่าวิทยาลัยเทคนิคจะสอนวิชาชีพล้วนๆ วิชาที่ช่วยให้คนรู้จักตัวเองที่เรียนมาแต่ชั้นประถมคงยังต้องมีอยู่บ้าง และเนื้อหาคงต้องเปลี่ยนไป

มหาวิทยาลัยเป็นสิ่งที่จำเป็นสำหรับสังคมที่จะบริโภคระดับกลาง แต่ไม่มากนัก อย่างไรก็ตามเมื่อถึงโอกาสที่จะยกระดับการบริโภค มหาวิทยาลัยก็จำเป็นมากขึ้น แต่ก็ยังมีใช้แหล่งสอนวิชาชีพ แต่สอนวิชาพื้นฐาน หรือวิชา 'บริสุทธิ์' ทั้งหลายไม่ว่าจะเป็นวิทยาศาสตร์ สังคมศาสตร์ หรือมนุษยศาสตร์ คือศึกษาและวิจัยเพื่อจะเข้าใจธรรมชาติ สังคม มนุษย์ ในด้านต่างๆ โดยที่ยังไม่หวังว่าจะนำมาประยุกต์ใช้ได้ทันที แต่อาจชี้ทางในอนาคตเมื่อเกิดปัญหา มหาวิทยาลัยเป็นแหล่งของคนที่สนใจ

ความรู้เพื่อความรู้ เป็นแหล่งศึกษาวิชาที่ช่วยเปิดโลกทัศน์ให้กว้างขึ้น เห็นมิติต่างๆ ของชีวิต สังคม และโลกมากขึ้น เช่น วิทยาศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ สังคมวิทยา วรรณคดี ศิลปะ คาสนา เป็นต้น

เมื่อเป็นเช่นนี้จำนวนมหาวิทยาลัยควรลดลง หรืออย่างน้อยก็ไม่เพิ่มขึ้น สิ่งที่ต้องเพิ่มคือมหาวิทยาลัยเปิด เราจะไม่วิตกว่าคนจบมากๆ แล้วจะไม่หางานทำ เพราะมหาวิทยาลัยทั้งปิดและเปิดมีได้มีไว้เพื่อสอนวิชาชีพชั้นสูง แต่มีไว้เพื่อสอนวิชา 'บริสุทธิ์' มหาวิทยาลัยเปิดอาจสอนวิชาทางวิทยาศาสตร์ได้ไม่สะดวกนัก แต่ก็ไม่เป็นไร เพราะส่วนใหญ่มีไว้สำหรับผู้จบระดับมัธยม และระดับเทคนิค ได้ศึกษาเพื่อขยายโลกทัศน์ของตน เข้าใจสรรพสิ่งได้ชัดขึ้นซึ่งจะมีผลทำให้เขาเข้าใจและรู้จักตนเองมากขึ้นด้วย มหาวิทยาลัยเปิดนั้นลงทุนน้อย ผู้เรียนก็สะดวก ค่าใช้จ่ายก็ไม่มาก มีส่วนช่วยทำให้คนเป็นคนที่มีสมบูรณ์ขึ้น

มีสิ่งหนึ่งซึ่งผู้เขียนคิดว่าควรอยู่ในหลักสูตร ตั้งแต่ระดับมัธยมปลายขึ้นมาจากกระทรวงมหาดวิทยาลัย คือการฝึกสมาธิ แต่การฝึกสมาธิในที่นี้ไม่ได้หมายถึง การบำเพ็ญเพียรทางจิตเพื่อให้ได้เห็นสิ่งลึกลับต่างๆ ที่คนธรรมดาไม่เห็น แต่สอนสมาธิเพื่อให้รู้จักวิเคราะห์ตนเอง ปฏิชชันทวนใหญ่เน้นหลักตัวเอง อาจโดยรู้สึกตัวหรือไม่รู้สึกตัว การหลอกตัวเองบางครั้งถูกคิดแวบเดียวก็รู้แล้ว แต่หลายๆ กรณีไม่ง่ายอย่างนั้น ความอยาก ความใฝ่ฝัน ความหึงหอย ความห妒 ความเห็นแก่ตัว และอื่นๆ ล้วนสามารถปิดบังมนุษย์ไม่ให้เห็นตัวเองที่แท้จริงได้ทั้งนั้น การฝึกสมาธิอาจจะช่วยให้มนุษย์ลบล้างสิ่งเหล่านี้ออกไปทีละขั้นจนกระทั่งเห็นตัวที่แท้จริงของตนได้ ซึ่งจะทำให้เกิดความเคารพตนเองได้อย่างดี อีกประการหนึ่ง การฝึกสมาธิช่วยให้สุขภาพจิตดีขึ้นได้ อาจป้องกันและรักษาความไม่ปกติทางจิตได้ด้วย แต่เป็นที่น่าสนใจว่า การศึกษาค้นคว้าที่จะประยุกต์การฝึกสมาธิมาใช้ในเรื่องเหล่านี้ยังมีน้อยมาก

หากการเป็นไปตามข้อเสนอเหล่านี้ คนอยากเรียน

มหาวิทยาลัยอาจมีน้อยลง เพราะกลไกของตลาดซึ่งยังคงมีอยู่ในระดับหนึ่งนั้นคงกระตุ้นให้คนเรียนวิทยาลัยเทคนิคมากกว่า เพราะให้ผลตอบแทนทางวัตถุมากกว่า คงมีคนประสงค์จะเรียนมากกว่าที่จะรับได้ การสอบเข้าวิทยาลัยเทคนิคก็คงมีสภาพคล้ายกับการสอบเข้ามหาวิทยาลัย ดังในปัจจุบัน ทางแก้ก็คือ เราต้องปิดประเทศถึงระดับหนึ่ง สินค้าฟุ่มเฟือยหลายอย่างที่ต้องส่งจากต่างประเทศจะไม่ให้นำเข้า เงินก็จะล้นตลาดในชีวิตผู้คนลงบ้าง แรงกระตุ้นที่อยากเข้าเรียนวิชาชีพชั้นสูงอันเป็นหนทางไปสู่เงินก็จะลดลงส่วนหนึ่ง การศึกษาในมหาวิทยาลัยเพื่อ 'แสวงหาปัญญา' ก็จะจูงใจคนจำนวนหนึ่งให้ไปเรียนได้ แม้ว่าจบมาแล้ว รายได้ไม่เท่าจบวิทยาลัยเทคนิค

การสอบเข้าศึกษาใน 'วิทยาลัยเทคนิค' ก็ต้องเปลี่ยนไป คนทุกคนที่จบมัธยมศึกษา และผ่านการสอบคัดเลือกมาตรฐานที่จัดขึ้น มีสิทธิเรียนวิชาชีพชั้นสูง ข้อสอบมาตรฐานนี้สอบทุกวิชาในชั้นมัธยม ไม่สอบเฉพาะวิชาที่เป็นพื้นฐานในการเรียนวิชาชีพในวิทยาลัยเทคนิคเท่านั้น หากมีผู้สอบผ่านเกณฑ์มาตรฐานมากกว่าจำนวนที่รับได้ ให้จัดสรรเป็นโควตาให้แก่โรงเรียนมัธยมศึกษาตามอัตราส่วนของจำนวนที่นักเรียนในโรงเรียนนั้นๆ สอบผ่านเกณฑ์มาตรฐาน เช่น รับผิดชอบทั้งหมด ๑๐,๐๐๐ คน มีผู้สอบผ่านเกณฑ์มาตรฐาน ๒๐,๐๐๐ คน โรงเรียน ก. มีนักเรียนสอบผ่านเกณฑ์มาตรฐานได้ ๒๐ คน ก็ให้สิทธิแก่ผู้สอบผ่าน ๑๐ คนแรกของโรงเรียน ก.

เป็นที่แน่นอนว่าวิธีการนี้จะไม่ทำให้ได้ 'ยอดหัวกะทิ' จริงๆ เหมือนการสอบคัดเลือกเข้ามหาวิทยาลัยในปัจจุบัน แต่คำถามก็คือ เราเอาหัวกะทิมาทำอะไร หากเราต้องการพัฒนาสังคมไทยให้เป็นสังคมบริโภคสูงสุด วิถีคิดเลือกปัจจุบันอาจเหมาะสม อนึ่ง วิธีนี้ก็เรียกได้ว่า 'ยุติธรรม' ในสังคมเสรีนิยม และปัจเจกนิยมสุดขั้ว แต่หากเราต้องการเพียงสังคมบริโภคระดับกลาง สังคมที่สมดุลระหว่างสหนิยมกับปัจเจกนิยมเสรีและสังคมที่อยู่กลางระหว่าง การพึ่งตนเองโดยสิ้นเชิง กับการพึ่ง

คนอื่น และหากเราต้องการให้สังคมทำตัวเป็นพ่อโอบอุ้ม คนด้อยกว่าเพื่อทำให้เกิดความเสมอภาคถึงระดับหนึ่ง วิธีการที่ผู้เขียนเสนอก็คือเหมาะสม วิธีการคัดเลือกบุคคล เข้าศึกษาในชั้นสูงขึ้นเป็นดัชนีที่สำคัญที่สุดอันหนึ่ง ที่จะชี้ว่าสังคมหนึ่งๆ มีปรัชญาสังคมอย่างไร

๓.๔ การสอน

พระพุทธเจ้าเป็นครูที่ยิ่งใหญ่ที่สุดคนหนึ่งของโลก วิธีสอนของพระองค์นั้นมีมากมายหลายวิธี มีผู้เขียนเกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้หลายแนวด้วยกัน^๕ ในที่นี้จะพูดถึง ลักษณะบางอย่างของศาสนาพุทธ ซึ่งจะนำมาประยุกต์ เป็นหลักการทั่วไปในการอบรมเยาวชน

มีลักษณะและท่าทีที่สำคัญของศาสนาพุทธสามอย่าง ซึ่งจะขอเรียกว่าเป็น 'จิตใจ' ของศาสนาพุทธ คือ จิตใจ ที่จะสงสัย จิตใจปฏิรูป และจิตใจเปิดกว้าง ลักษณะ ทั้งสามนี้ เป็นพื้นฐานของคนที่จะถือได้ว่า 'คนเคารพ ตนเอง' ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว เราจึงควรปลูกฝังให้เกิดขึ้น กับเยาวชน

หลักคำสอนในกาลามสูตรเป็นที่รู้จักกันดี เมื่อเรา ได้รับฟังคำพูดของใครก็ตาม อย่าเพิ่งเชื่อเพียงเพราะว่า ฟังตามกันมา คือสืบๆ กันมา เล่าลือกันมา ตำราว่าไว้ ถูกกับตรรกะ อนุমানได้อย่างนั้น คิดเอาตามแนว เหตุผล เข้ากันได้กับทฤษฎีของตน ดูเผินๆ น่าเชื่อ และ เพราะว่ครูของเราว่าไว้ แต่จงเชื่อเมื่อได้นำมาทดลอง ปฏิบัติแล้วเกิดผลดี กาลามสูตรสอนไม่ให้ใครเชื่ออะไร ง่ายๆ แต่มีได้หมายความว่าไม่ให้เชื่ออะไรเลย แต่ให้ สงสัยไว้ก่อน เมื่อทดลองดูแล้วจึงเชื่อ

การประยุกต์กาลามสูตรกับการสอนเยาวชนก็คือ เราต้องฝึกให้เด็กรู้จักสงสัยบ้าง เด็กต่างระดับกันเราต้อง หัดให้เกิดความสงสัยไม่เหมือนกัน เราไม่อาจสอนเด็ก อนุบาลให้สงสัยทุกอย่างที่อยู่ในตำราและที่ครูพูด เรา ต้องยอมรับว่าสมาชิกผู้มาใหม่ของสังคมจะถูก 'ขัด-เยียด' ประสบการณ์ ความรู้ ค่านิยม โดยสมาชิกเก่า อย่างน้อยก็ระดับหนึ่ง ในระดับมัธยม เราต้องเริ่มฝึกให้

เขาสงสัย แต่ก็ไม่ใช่สงสัยทุกสิ่งทุกอย่าง วิธีหนึ่งที่ผู้สอน อาจทำได้ก็คือ ผู้สอนเป็นผู้เริ่มตั้งข้อสงสัยสิ่งที่อยู่ใน หนังสือ ในคำพูดของผู้มีชื่อเสียง ชี้ให้เห็นแง่มุมต่างๆ ที่ จะเป็นไปได้ เป็นการให้กำลังใจที่จะสงสัยในระดับสูงขึ้นไป ต้องเน้นความสงสัยมากกว่าความเชื่อต้องชี้ให้เห็นว่า โลกเจริญขึ้นเพราะมีการเปลี่ยนแปลง การเปลี่ยนแปลง เกิดขึ้นได้เพราะมีความสงสัยเกิดขึ้น แม้พระพุทธเจ้า เองก็เชื่อเชิญให้คนสงสัยคำสอนของพระองค์ แต่เรา ต้องระวังไม่ให้เด็กคิดว่าความสงสัยมีค่าในตัวมันเอง ความสงสัยเป็นเพียงหนทางหนึ่งที่จะพาคนไปสู่ความจริง ในขณะที่เรายังหาข้อสงสัยกับสิ่งหนึ่งไม่ได้ เราต้องเชื่อ ไว้เป็นการชั่วคราวก่อน ความเชื่อก็มีค่าไม่น้อยกว่า ความสงสัย เพราะถ้าไม่เชื่อไว้บ้าง ก็ไม่ต้องทำอะไร

พระพุทธองค์ทรงมีจิตใจปฏิรูป พระองค์ได้รับการ อบรมมาในสังคมฮินดู แต่หลังจากที่พระองค์ออก ผนวช และแสวงหาสัจจะด้วยพระองค์เองแล้ว ทำให้เกิด ความสงสัยในหลักคำสอนบางหลักของฮินดู และใน ที่สุดทรงเห็นว่าคำสอนเหล่านั้นไม่ตรงกับความจริง เช่น คำสอนเรื่องพระผู้เป็นเจ้า เรื่องวรรณะ เรื่องพิธีบูชายัญ เรื่องโดยศาสตร์ เป็นต้น จิตใจปฏิรูปคือ จิตใจที่จะ เปลี่ยนแปลงสิ่งที่คิดว่าผิดให้เป็นถูก แต่การเปลี่ยน แปลงนี้ไม่ใช่ความรุนแรง แต่มีลักษณะประนีประนอม บ้าง คำสอนของฮินดูบางเรื่อง พระพุทธเจ้าปฏิเสธอย่าง ตรงไปตรงมาชนิดเรียกว่าหักล้าง เช่น เรื่องที่ว่าคน ในวรรณะพราหมณ์เกิดจากปากของพระพรหม บางเรื่อง ก็ประนีประนอมเช่น พระองค์ไม่เชื่อว่ามี พระพรหม แต่ก็ยังสอนเรื่องพรหม โดยที่เปลี่ยนความ หมายเสียใหม่

การจะเปลี่ยนแปลงให้สังคมดีขึ้นได้ จำเป็นที่ผู้คน จะต้องมิจิตใจปฏิรูป โดยเฉพาะคนที่ได้รับการศึกษา สูงๆ นักปฏิรูปนั้นในระยะเริ่มแรกอาจถูกกล่าวหาว่า เป็น 'คนนอกคอก' เพราะคิดไม่เหมือนคนอื่น แต่เรา ต้องสอนเยาวชนให้เป็นคนเคารพตนเอง เชื่อสิ่งที่ได้ พิจารณาหรือทดลองดูแล้ว และทำตามสิ่งที่ตนเชื่อ

เราต้องสอนให้เด็กไม่เพียงแต่ปรับตัวเข้ากับสังคม แต่ให้เขาเปลี่ยนสังคมด้วย แต่ด้วยจิตใจของนักปฏิรูป คือมีทั้งหนักทั้งเบา จะหนักไปทั้งหมดก็อาจเปลี่ยนอะไรไม่ได้เลย จะเบาไปทั้งหมดก็เกือบจะไม่ได้เปลี่ยนอะไร

ศาสนาพุทธมีจิตใจเปิดกว้าง คนมีจิตใจเปิดกว้างมีลักษณะสำคัญสองประการ คือ หนึ่ง อยู่กับคนที่มีความเชื่อ และวิถีชีวิตต่างจากเราได้ สอง เมื่อมีผู้วิจารณ์ความเชื่อและวิถีชีวิตของเรา เรารับฟังอย่างไม่จนเจียว และไม่ตอบด้วยความรุนแรง แต่ตอบด้วยเหตุผล ส่วนเขาจะเห็นด้วยกับเหตุผลของเราหรือไม่เป็นอีกเรื่องหนึ่ง ศาสนาพุทธมีลักษณะทั้งสองอย่างนี้ ความใจกว้างของศาสนาพุทธนั้นเป็นที่ทราบกันดี มีครั้งหนึ่งสาวกมาฟ้องพระพุทธเจ้าว่า เจ้าสำนักแห่งหนึ่งได้กล่าวดูแคลานและดูหมิ่นพระพุทธองค์และพระธรรม สาวกเหล่านี้เป็นเดือดเป็นแค้นมากและคิดจะโต้ตอบ พระพุทธองค์ทรงสอนว่า ถ้าเราคิดแต่จะโกรธและโต้ตอบ จะมีเวลามาพิจารณาว่าคำดูแคลานของเขาเป็นจริงหรือไม่ได้อย่างไร เราควรดูตัวเราเองว่าเป็นอย่างไรที่เขาว่าหรือไม่ ถ้าไม่เป็นก็ชี้แจงให้เขาทราบ

คงจะหาศาสนาไหนที่ใจกว้างอย่างนี้ยาก มรดกอันนี้ชาวพุทธน่าจะนำมาเน้นสอนเยาวชน คนมีใจกว้างนั้นมีความมั่นใจในตนเอง แต่มีใจอย่างดีอื่น แต่อย่างมีเหตุผล คนมีใจกว้างจะต้องเคารพตนเอง และจะยังเคารพตนเองอยู่ แม้คนอื่นจะไม่เคารพ อย่างไรก็ตามในชีวิตทางโลกนี้นั้น ความใจกว้างจะต้องมีขอบเขต เมื่อเราใช้เหตุผลพิจารณาคำวิพากษ์ของคนอื่นแล้วยังเห็นว่าเราไม่เป็นอย่างที่เขาว่า เราต้องชี้แจง เมื่อชี้แจงแล้วยังถูกดูหมิ่นเหยียดหยามอีก เราต้องแสดงความไม่พอใจให้เขารู้ เราไม่ควรสอนเด็กให้ทนรับความไม่ยุติธรรมทั้งๆ ที่เราแน่ใจว่าไม่ยุติธรรม การอยู่กับคนที่มีความเชื่อและวิถีชีวิตที่ต่างจากเราก็เหมือนกัน ถ้าต่างในลักษณะที่จะเกิดสิทธิเสรีภาพผู้อื่น หรือที่ขัดขวางความเสมอภาคในสังคม เราต้องสอนให้เด็กยึดจิตใจของนักปฏิรูป คือต้องหาทางเปลี่ยนแปลงให้ดีขึ้น มิใช่ทนดูต่อไป

การเปลี่ยนแปลงจะเกิดได้ต่อเมื่อมีการลงมือกระทำ ความรู้เพียงอย่างเดียวไม่อาจมีพลังพอที่จะผลักดันให้เกิดการกระทำได้ บุคคลอาจรู้ถึงความสงสัยเป็นของมีประโยชน์ ความใจกว้างเป็นความดี การปฏิรูปเป็นสิ่งควรทำ แต่ถ้าหากไม่มีพลังจิตเข้าไปผลักดัน การกระทำก็ไม่เกิด ศาสนาพุทธคำนึงถึงข้อนี้เป็นอย่างดี การศึกษาแนวพุทธจึงประกอบด้วยองค์สามคือ ศีล สมาธิ ปัญญา นี่คือมรรคไปสู่ปรมาตมธรรม แต่เราประยุกต์กับการสอนเยาวชนได้ ศีลคือการรอบที่บุคคลต้องจำกัดตัวเองในการที่จะกระทำการอย่างใดอย่างหนึ่ง แม้การฝึกดนตรีซึ่งมุ่งที่จะให้แสดงออกอย่างเสรี ก็ต้องเริ่มด้วยการอยู่ในกรอบ ปัญญาคือการเข้าใจ สมาธิคือการฝึกพลังจิตให้แน่วแน่ ควบคุมความรู้สึกให้อยู่ในร่องรอยที่ประสงค์ ในปฏุชนโดยทั่วไปเหตุผลเป็นผู้รับใช้อารมณ์ บุคคลทำการด้วยอารมณ์ความรู้สึกแล้วจึงหาเหตุผลมาอธิบายทีหลัง การศึกษาที่ดีจะต้องฝึกให้คนข่มอารมณ์ให้อยู่ใต้เหตุผลอย่างน้อยก็อยู่ในระดับที่จะเป็นชาวโลกย์ที่ดี

ความรู้ของครูเป็นสิ่งสำคัญ จะสำคัญมากน้อยเพียงใดขึ้นอยู่กับว่า ความรู้ของนักเรียนเป็นสิ่งสำคัญเพียงใด ในสังคมที่บริโศครระดับกลาง และต้องการพึ่งตนเองโดยไม่เอาความสุขของคนไปผูกอยู่กับการแข่งขันกับต่างประเทศ การเก่งวิชาความรู้ไม่สำคัญเท่ากับบุคลิกภาพและน้ำใจ คนเคารพตนเองที่เราต้องการสร้างก็ไม่จำเป็นต้องยอดเยี่ยมทางวิชาการ ซึ่งสำคัญเพียงระดับหนึ่ง การฝึกบุคลิกภาพและฝึกจิตใจไม่ควรใช้วิธีสอนด้วยวาจาเพียงอย่างเดียว การสอนทางอ้อม เช่น กีฬา ศิลปะ กิจกรรมจะเป็นวิธีที่ดีกว่า การที่หลักสูตรมัธยมศึกษาเน้นวิชาชีพก็จะช่วยได้อีกทางหนึ่งเป็นอย่างดี

มีปัญหานึงเกี่ยวกับเรื่องการสอนที่เราจะต้องพิจารณาหากการสอนตามปรัชญาการศึกษาของเราจะอิงแนวพุทธธรรม ชาวพุทธเชื่อว่าพระพุทธเจ้าทรงค้นพบสังขารมัจจุธรรม นี่เป็นสิ่งที่แน่นอนตายตัว มีอยู่แต่เดิมไม่ขึ้นอยู่กับความนึกคิดของผู้ใด แม้ไม่มีใครค้นพบสังขารมัจจุธรรมนี้ก็ยังคงอยู่ เมื่อเป็นเช่นนี้ก็เท่ากับว่าปัญหาทุก

ปัญหามีคำตอบตายตัวอยู่แล้ว ความรู้จะไม่มีลักษณะ ปิดตายหรือ การสอนให้เด็กซักถาม สงสัย อภิปราย แสวงหาคำตอบด้วยตนเองจะมีประโยชน์อะไร ถ้ามีคำตอบที่ถูกต้องคอยอยู่แล้ว การสอนด้วยกิจกรรมเหล่านี้ น่าจะเกิดจากความเชื่อที่ว่ายังไม่รู้คำตอบ เป็นการเปิดที่จะรับคำตอบใด ๆ ก็ได้หากมีเหตุผล เป็นการแสวงหาความรู้ด้วยกันระหว่างครูกับนักเรียน หากรู้คำตอบแล้ว บอกนักเรียนเสียเลยไม่ดีกว่าหรือ

คำตอบก็คือ ในศาสนาพุทธนั้นสังขารที่แน่นอนตายตัวนั้น เป็นหลักการกว้างๆ เช่น หลักอัฐปัจจัยตา และอริยสัจสี่ หลักแรกเป็นเรื่องเกี่ยวกับความเป็นสาเหตุเป็นผลของสรรพสิ่ง หลักหลังเป็นเรื่องความจริงเกี่ยวกับชีวิตมนุษย์ ไม่ว่าจะเป็นมนุษย์ในชาติใด เวลาใด สังคมแบบใด กล่าวคือความทุกข์เป็นปัญหาสากลของมนุษย์ การแก้ความทุกข์ก็ต้องใช้วิธีเดียวกันทุกแห่ง แต่นี้เป็นความทุกข์ขั้นพื้นฐานที่สุดและความทุกข์นี้เป็นความทุกข์ที่คนทุกคนต้องประสบ แต่มนุษย์ที่อยู่ต่างเวลาต่างสถานที่ ต่างสังคม อาจมีความทุกข์อีกระดับหนึ่งซึ่งความทุกข์เหล่านี้ไม่เหมือนกัน การแก้ปัญหาต้องอาศัยความรู้ซึ่งต่างกันไปแล้วละแห่งแต่ละเวลา ความรู้เหล่านี้ อาจเรียกว่าเป็นความรู้ของชาวโลกย์ ซึ่งเป็นเพียงระบบความคิดที่อยู่ในหัว การถกเถียงอภิปรายก็คือ การดูว่าระบบความคิดของใครสนองความประสงค์ของชาวโลกย์ได้ และสิ่งที่สนองวันนี้ได้ วันหน้าอาจสนองไม่ได้ก็ได้ ความจริงทางโลกย์ไม่ตายตัวความรู้แบบนี้ศาสนาพุทธเรียกว่า สิปปะ เป็นความรู้เปิด ไม่มีคำตอบตายตัว จึงไม่ควรสอนโดยการบอก ควรสอนโดยการอภิปราย ซักถาม และชวนให้นักเรียนสงสัย

ส่วนหลักอัฐปัจจัยตานั้น บอกกว้างๆ เพียงว่า เมื่อสิ่งนี้เกิด สิ่งนั้นจึงเกิด เมื่อสิ่งนี้ไม่เกิด สิ่งนั้นก็ไม่ได้เกิด ถ้าเป็นปัญหาว่าอะไรทำให้เกิดทุกข์ซึ่งเป็นปัญหาสากลของมนุษย์ คำตอบก็เป็นสากลตายตัว ซึ่งพระพุทธเจ้าค้นพบ แต่พระองค์ก็เชื่อเชิญให้คนสงสัยอยู่แล้ว ส่วนปัญหาประเภทที่เราเรียกว่าวิทยาศาสตร์ที่แสวงหาคำ-

ตอบว่า อะไรเป็นสาเหตุของสิ่งต่าง ๆ เฉพาะเจาะจงเป็นเรื่อง ๆ นั้น ก็เป็นปัญหาปลายเปิด ไม่มีคำตอบตายตัว ควรสอนโดยการอภิปราย ทดลอง และให้มีจิตใจที่จะสงสัย

๓.๕ โรงเรียนกับชุมชน

ในสมัยโบราณถ้าจะถือว่าวัดเป็นโรงเรียนสำหรับประชาชนทั่วไป โรงเรียนสมัยนั้นมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับสังคมมาก เพราะวัดเป็นศูนย์กลางในกิจกรรมด้านต่าง ๆ ของชุมชนแทบทุกอย่าง ต่อมาเมื่อมีการตั้งโรงเรียนตามคติของตะวันตก โรงเรียนก็ต่างจากชุมชนไป เพราะได้กลายเป็นกลไกอันหนึ่งของรัฐที่จะผลิตข้าราชการ และสร้างพลเมืองดีให้เหมาะสมกับสภาพสังคมที่เปลี่ยนไปมาในปัจจุบันโรงเรียนก็ยังห่างจากชุมชนไปอีก มีบทบาทที่จะผลิตกำลังคนทางเศรษฐกิจเพิ่มขึ้นอีก มีผู้เห็นว่าปัจจุบันโรงเรียนแยกแยะจากชุมชน นี่เป็นความจริงเพราะระบบการศึกษาไทยตั้งแต่โรงเรียนอนุบาลถึงมหาวิทยาลัย เป็นระบบที่เตรียมและผลิตคนเข้าสู่ภาคอื่นทันสมัยซึ่งอยู่ส่วนบนของสังคมไทย และเป็นส่วนน้อยมาก แต่ชุมชนไทยโดยทั่วไปเป็นชุมชนที่ยังทันสมัยไม่พอที่จะรับผู้จบการศึกษาในระบบปัจจุบันเข้าไปทำประโยชน์อะไรได้ การศึกษาจึงผลิตคนที่แยกแยะจากชุมชน เพราะความไม่บรรจบกันระหว่างสิ่งที่สอนในโรงเรียนสิ่งที่ชุมชนทั่วไป (ซึ่งยังไม่ทันสมัย) ต้องการ

แต่ถ้าสังคมไทยจะพัฒนาไปในทางพึ่งตนเอง และบริโภคระดับกลาง สิ่งที่สอนในสถาบันการศึกษาจะต้องเปลี่ยนไปตามที่เสนอมาแล้ว และถ้าเปลี่ยนตามที่เสนอโรงเรียนก็จะกลายเป็นโรงเรียนของชุมชน สังคมไทยจะกลายเป็นสังคมที่ต้องการเทคโนโลยีระดับกลาง แต่จะเป็นเทคโนโลยีที่ปรากฏในชุมชนทุกแห่ง มีใช้ตั้งปัจจุบันที่มีเทคโนโลยีระดับสูง แต่เป็นเรื่องของคนส่วนน้อยในสังคม โรงเรียนมัธยมจะเป็นที่ผลิตนักเทคโนโลยีระดับกลางให้แก่ชุมชน ผู้ซึ่งจะนำเอาความรู้ระดับกลางไปปรับปรุงการผลิต การบริการโดยอาศัยทรัพยากรที่มีใน

ชุมชน โรงเรียนมัธยมสอนวิชาชีพหนึ่งในสามของเวลาทั้งหมดตามที่กล่าวมาแล้ว อีกสองในสามนั้นเขาศึกษากลไกของสังคมและเรียนรู้ตัวเองเพื่อพัฒนาศักยภาพของตัวเองทั้งด้านศาสนา ศิลปะ วัฒนธรรม กีฬา และอื่นๆ เขาอาจกลายเป็นผู้นำของท้องถิ่นได้ในระดับหนึ่ง

โรงเรียนมัธยมตามนัยที่เสนอมานี้จะเป็นของชุมชน รับคนในชุมชนเข้ามาเรียนผลิตคนออกไปรับใช้ชุมชน

เป็นศูนย์กลางทางความรู้ วัฒนธรรม กีฬา และกิจกรรมอื่นๆ ของสังคม ในด้านความรู้นั้น โรงเรียนจะเป็นแหล่งที่พึ่งของชุมชนเมื่อเกิดปัญหา หากมีปัญหที่โรงเรียนไม่สามารถแก้ได้ก็ส่งให้ 'วิทยาลัยเทคนิค' ช่วยแก้ วิทยาลัยเทคนิคไม่เพียงแต่สอนอย่างเดียว ยังศึกษาค้นคว้าเพื่อปรับปรุงเทคโนโลยีให้เหมาะสมยิ่งขึ้นไปด้วย แต่โดยทั่วไปโรงเรียนมัธยมจะเป็นหัวหอกในการพัฒนาสังคมไทย

การอ้างอิง

๑. Ashley, B.J., and Others, *An Introduction of the Sociology of Education*, Macmillan, London, 1969, pp. 86-92.
๒. King, Winston L., *In the Hope of Nibbana*, Open Court, 1964, ch.8.
๓. พุทธศาสนิกทู, *สังคมนิยมตามหลักแห่งพระศาสนา*, พิมพ์ที่ห้างหุ้นส่วนจำกัดการพิมพ์พระนคร, กรุงเทพฯ, ๒๕๑๘.
๔. คูมหาตมา คานธี, *คำตอบอยู่ที่หมู่บ้าน*, รสนา ไตลิตระกูล บรรณาธิการ, มูลนิธิโกมลคีมทอง, กรุงเทพฯ, ๒๕๒๔.
๕. พระไตรปิฎก เล่มที่ ๒๕ ข้อ ๒๕๔.
๖. จู Rawls, John, *A Theory of Justice*, Oxford University Press, N.Y., 1971, ch II.
๗. David Rubenstein, ed., *Education and Equality*, Penguin Books, 1979, P 69.
๘. เช่น สุนน อมรวิวัฒน์, *การสอบโดยสร้างศรัทธา และโยนิโสมนสิการ*, โรงพิมพ์ดีธรรมา, กรุงเทพฯ, ๒๕๒๘. (ดูบรรณานุกรมด้วย)